

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024 | 1. SZÁM
LXVI. ÉVFOLYAM

Kertész Balázs

Királyi tartózkodási hely, vásár és városi oklevéladás
a középkori Székesfehérváron

B. Halász Éva

A szlavón várnemesek családi kapcsolatai
és családi hálózata a 15. század végén és a 16. század elején

Mikó Gábor

I. Mátyás király leveleskönyve
Johann Georg Schwandtner gyűjteményében

Papp Júlia

Az 1515. évi bécsi Habsburg–Jagelló kettős eljegyzés
16–19. századi képzőművészeti reprezentációja

Demeter Gábor – Tompa László

Az úrbéres lakosság életkörülményeinek differenciái
a 18. századi birtoktípusokon

Göncz László

A Muravidék hovatarozásának ügye az 1919-es békekonferencián

Farkas Kornél – Rosu Kriszta

Adalékok a művészeti javak hazahozatali tevékenységéhez 1946–1949 között

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, † OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Kertész Balázs** Királyi tartózkodási hely, vásár és városi oklevéladás. Három adalék Székesfehérvár középkori történetéhez 5
- B. Halász Éva** A szlavón várnemesek családi kapcsolatai és családi hálózata a 15. század végén és a 16. század elején 23
- Mikó Gábor** I. Mátyás király leveleskönyve Johann Georg Schwandtner gyűjteményében 35
- Papp Júlia** Az 1515. évi bécsi Habsburg–Jagelló kettős eljegyzés 16–19. századi képzőművészeti reprezentációja 45
- Demeter Gábor – Tompa László** Az úrbéres lakosság életkörülményeinek differenciái a 18. századi birtoktípusokon 85
- Göncz László** A Muravidék hovatarozásának ügye az 1919-es békekonferencián 121
- Farkas Kornél – Rosu Kriszta** Adalékok a II. világháború következtében külföldre került művészeti javak 1946–1949 közti hazahozatalához 155
- ### MEGEMLEKEZÉS
- Konrád Miklós** Haraszi György (1947–2023) 185

ADALÉKOK A II. VILÁGHÁBORÚ KÖVETKEZTÉBEN KÜLFÖLDRE KERÜLT MŰVÉSZETI JAVAK 1946–1949 KÖZTI HAZAHOZATALÁHOZ

FARKAS KORNÉL – ROSU KRISZTA

THE RECOVERY OF HUNGARIAN ART OBJECTS DISPLACED
DURING WORLD WAR II, IN THE PERIOD BETWEEN 1946 AND 1949

The aim of the present study is to contribute to our understanding of the efforts made to recover Hungarian cultural property taken abroad during World War II, with a focus on the period between 1945–1949, mainly based on documents preserved in the Hungarian National Archives. At the Ministry of Justice, an interdepartmental meeting was held in early May 1945 to discuss the issue of the public and private property removed from the country. Soon afterwards, the Government Commission for Hungarian National Property Abroad was set up, followed by the Department for Hungarian Property Abroad, headed by Dr. Miklós Nyárádi. At home, the staff of public collections and the Ministerial Commission for the Return of Works of Art Removed from Public and Private Collections, and abroad, the Hungarian Material Committee and the Hungarian Return Committees sent abroad, made a significant contribution to the return to Hungary of more than 1 000 works of art from the Museum of Fine Arts, to name just one example, including those from the Museum of Fine Arts.

This study approaches the repatriation of works of art from the perspective of the wider restitution process and describes it in descriptive terms. In this way, it can serve as a guide for further research and as a memorial to all those who have contributed to the repatriation of our cultural heritage.

Keyword: provenance research, lost art, looted art, collection history, repatriation, restitution, lost art register, World War II.

Tanulmányunk célja, hogy újabb adalékokkal járuljon hozzá a II. világháború következtében külföldre került művészeti javak hazahozatali tevékenységének, a restitúciójának az 1946–1949 közötti történetéhez. E témáról korábban már Hahn Sándortól megjelent *A Szent Korona útja és sorsa 1944–1978*, újabban pedig Dunai Andreától a *Javak sorsa* című könyv, továbbá Farkas Kornélnak a *Műtárgymozgások 1938–1945. és 1945–1949.* [I–II.], valamint

Farkas Kornél, történész–főmuzeológus, Szépművészeti Múzeum; Rosu Kriszta, művészettörténész. A tanulmány létrejöttéhez nyújtott segítségéért köszönettel tartozunk Vigh Annamáriának, Germuska Pálnak, Bubik Gyöngyinek, Keresztes Csabának és Weinacht Tamásnak.

A II. világháború következménye a magyar nemzeti műkincs állományra című írásai.¹ Mi ezúttal további kutatási eredmények ismertetésére törekedtünk. A széles területet átölelő téma tudományos feldolgozása elengedhetetlen. Cikkünkben a műtárgyakra vonatkozó korabeli intézkedéseket a restitúciós folyamat egészének történetében helyeztük el, és a már ismert eseményekről nem kívántunk írni.

A londoni deklaráció

1943. január 5-én a szövetségesek Londonban kiadtak egy, a háborús elkobzásokra vonatkozó nyilatkozatot, mely „hivatalosan figyelmeztet mindenkit, akit illet és különösen a semleges állambeli személyeket, hogy minden tőlük telhetőt meg szándékoznak tenni annak érdekében, hogy megszüntessék az ellenségeik kormányai által gyakorolt elkobzásokat oly országokban és népek ellen, melyeket olyan felelőtlenül bántalmaztak és kifosztottak”. Deklarálták, hogy

„... fenntartják maguknak a jogot, hogy érvénytelennek nyilvánítsanak minden ügyletet és elszállítását bármily olyan tulajdonnak, jognak vagy haszonélvezetnek, melyek jelenleg olyan területen vannak, vagy voltak, melyek kormányával háborúban állanak, vagy melyek oly személyek (ideértve jogi személyeket is) tulajdonát képezik vagy képezték, akik ily területek lakosai. Ezen figyelmeztetés egyformán érvényes arra az esetre, ha ezen ügyletek nyílt rablás vagy fosztogatás alakjában történtek és akkor, ha látszólagosan jogosak, sőt még akkor is, ha olyan nyilatkozatot tartalmaznak, hogy önként teljesítették.”²

A restitúciós folyamat kezdetei

1945. május 12-én a pénzügyminiszter megkeresésére tárcaközi értekezletet tartottak az Igazságügyminisztériumban a nyilasok és németek által elszállított értékek felkutatásáról. Az április 14-i előkészítő feljegyzés alapján a Dunántúl felszabadításával megoldásra várt a magán- és közjavak felkutatásának és biztosításának kérdése. Felvázolták az azonnal megindítandó, sokrétű feladatokat, melyhez egy kormánybiztos kinevezését irányozták elő. Az ő feladata az erről szóló felhívás megtétele, majd a leltárkészítés, az értékek fel-

1 Hahn Sándor: *A Szent Korona útja és sorsa 1944–1978*. New York, 1984.; Dunai Andrea: *Javak sorsa. Az 1944/45-ben Magyarországról elvitt értékek nyomában*. Bp., 2019.; Farkas Kornél: *Műtárgymozgások 1938–1945. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum a második világháborúban*. Bp., 2009. (Századok Füzetek 5) 59–104.; Uő: *Műtárgymozgások 1945–1949. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum a második világháború után. I–II. Századok* 150 (2016) 1451–1481., 151 (2017) 147–188.; Uő: *A II. világháború következménye a magyar nemzeti műkincs állományra, a Köz- és Magánügyteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Ügveinek Miniszteri Biztossága tevékenysége. I–II. Hadtörténelmi Közlemények* 133 (2020) 173–209., 338–372.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) XIX-E-1-i. D.39628/1948. Igazságügyi Minisztérium (= IM). VII. oszt. Egyesült Nemzetek nyilatkozata. London, 1943. január 5., 1948. április 8.

kutatása után jogos tulajdonba való visszabocsátás, a munka kiterjesztése német területre, továbbá a kármegállapítás (az esetleges jóvátétel, tehát a béketárgyalások során való felhasználás miatt is) és a felelősségre vonás kérdésének tisztázása lett volna.³ A sürgőséget jelzi, hogy már az értekezlet előtt egy nappal a pénzügyminiszter felkérte a miniszterelnököt, továbbá külön az egyes minisztereket a felügyeletük alá tartozó intézmények elhurcolt értékeinek összeírására.⁴

A Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztosságát 1945 szeptemberében az Újjáépítési Minisztériumon belül állították fel, feladata a német katonai szervek és a nyilasok által külföldre vitt magyar vagyontárgyak biztosítása és hazaszállítása volt.⁵ Része a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1945. december 10-ig rendelkezésre álló adatok alapján megküldte a külföldre szállított magyar egyetemi, muzeális és egyéb kulturális értékekről készített kimutatását.⁶ 1946 márciusában a kormánybiztosságot megszüntették, hatáskörét a Pénzügyminisztérium, feladatait az azon belül megalakult Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya vette át.⁷ Ezután a Külügyminisztérium hatáskörébe tartozott az ezekre a javakra vonatkozó, a külföldi államok hatóságaival szükséges tárgyalások lefolytatása.⁸

- 3 MNL OL XIX-I-1-s. 2. d. 3746/1945. Pénzügyminisztérium (= PM) átirata a vallás- és közoktatásügyi miniszternek értekezlet összehívása a nyilasok és németek által elszállított értékek felkutatása és biztosítása tárgyában. 1945. május 7. Melléklet. [Másolat], Feljegyzés a nyilasok és németek által elhurcolt értékek felkutatása és biztosítása tárgyában. 1945. április 14. Érdekesség, hogy a felelősségre vonás kérdésének vonatkozásában a szöveg végén megjegyzésre került, hogy „a pénzügyminisztérium a külügyminisztériummal karöltve, már 1943-ban szorgalmazta a Német Birodalomban, valamint a német haderő által akkor megszállva tartott területeken (Franciaország, Belgium, Hollandia) lévő magyar vagyonok repatriálását...”
- 4 MNL OL XIX-A-1-j. 39. d. XXXVI. tét. 2109/1945. Miniszterelnökség (= ME). PM. A nyilasok és a németek által elszállított értékek felkutatása és biztosítása céljából adatok gyűjtése. 1945. május 16. Pl. MNL OL XIX-G-1-a. 12. d. VII. tét. 5014/1945. Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium (= KKM). PM. A nyilasok és németek által elszállított értékek felkutatása és biztosítása céljából adatok gyűjtése. 1945. május 11.; MNL OL XIX-I-1-s. 2. d. 4074/1945. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (= VKM). PM átirata a VKM miniszternek a nyilasok és a németek által elszállított értékek felkutatása és biztosítása céljából adatok gyűjtése tárgyában. 1945. május 11.
- 5 MNL OL XIX-A-1-j. 39. d. XXXVI. tét. 8423/1945. ME. Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztossága (= KHMNVK) létesítése. 1945. szeptember 20. Működéséről lásd MNL OL XIX-J-1-k-vegyes. 39. d. 4/fh. tét. 50022/1945. Külügyminisztérium (= KüM). KHMNVK. 1945.; MNL OL XIX-J-1-k. 132. d. 23/g. tét. 1042/1945. KüM. Elhurcolt magyar javak biztosítása. 1945. szeptember 15.; MNL OL XIX-A-1-j. 39. d. XXXVI. tét. 10098/1945. ME. Az ország területéről kiszállított vagyontárgyak és egyéb javak biztosítása valamint hazaszállítása. 1945. október 27.; MNL OL XIX-G-2-a. 3. d. 20416/1945. KKM. KHMNVK-hoz összekötő kirendelése. 1945. november 27.
- 6 MNL OL XIX-I-1-e. 78. d. 63479/1945. VKM. X. oszt. KHMNVK. Külföldre szállított javak hazahozatala. 1945. október 16.
- 7 MNL OL XIX-G-2-a. 14. d. 2903/1946. KKM. PM átirata a kereskedelem és szövetkezetügyi miniszternek a külföldre hurcolt magyar nemzeti vagyon kormánybiztosságának megszüntetésével kapcsolatosan okiratok érvénytelenítése tárgyában. 1946. június 15.; MNL OL XIX-G-2-a. 15. d. 3503/1946. KKM. Nyárádi átirata a kereskedelmi és szövetkezetügyi miniszternek az elhurcolt javakra vonatkozó egyes iratok megküldése tárgyában. 1946. július 19. A további feladatokról lásd MNL OL XIX-J-1-j. 38. d. 4/fd. tét. 59/KHJ/1946. KüM. A külföldre hurcolt nemzeti vagyonnal kapcsolatos belöldi és külföldi feladatok. 1946. március 26.
- 8 MNL OL XIX-J-1-j. 38. d. 4/fd. tét. 61/KHJ/1946. KüM. Elhagyott Javak Kormánybiztosságának javaslata. 1946. február 5.

A Miniszterelnökség 1945 augusztusában kérelemmel fordult Vorosilov marsallhoz, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (= SZE) elnökéhez, majd a Külügyminisztérium útján decemberben jegyzéket adott át a bizottságnak a nyugatra hurcolt magyar javak hazaszállítása tárgyában. Felhívták a nagyhatalmak figyelmét arra, hogy nagy mennyiségű magyar vagyont – ipari és termelőeszközök mellett kulturális értékeket, műkincseket is – hurcoltak külföldre a háború alatt, és hiányuk jelentősen bénítja a magyar gazdasági fejlődést. Kérték a bizottságot, járjon el annak érdekében, hogy a szövetséges hatalmak hozzanak döntést a magyar vagyon visszaszolgáltatásáról, illetve addig is engedélyezzék a Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztossága kiküldötteinek jelenlétét és tevékenységét a megszállási övezetekben.⁹ 1946 májusában hasonló kéréssel fordultak a négy győztes nagyhatalom külügyminisztereinek Párizsban tartott értekezletéhez, és diplomáciai emlékiratban hangsúlyozták az ország gazdasági benuhátrálását az elhurcolt ipari és termelőeszközök hiányának következtében.¹⁰ A restitúcióra vonatkozó egységes szövetséges álláspont és az azt lehetővé tevő jogi háttér ugyan csak ebben az időszakban kezdett formálódni, és valójában mindvégig vitás kérdés maradt a nagyhatalmak között, azonban az egyes államok képviselői hajlandónak bizonyultak a magyar féllel való egyeztetésre.¹¹

1946. március 23-án a Külügyminisztérium jelentette a pénzügyminiszternek, hogy

„... washingtoni követünk közbenjárására az Egyesült Államok kormánya hozzájárult ahhoz, hogy az 1945. január 21. és május 6. közötti időben a németek és nyilasok által ellenérték nélkül, vagy erőszakkal elhurcolt magyar javakat az Amerikai Egyesült Államok katonai megszálló hatóságai visszaszolgáltassák. A visszaszolgáltatás három kategóriába osztható fel: a kihurcolt állatállományt, szállítóeszközöket, gépeket, nyersanyagokat, műtárgyakat stb., nem vonatkozik azonban az elhurcolt értékpapírokra és aranyra. A vonatkozó utasítás az ausztriai és németországi amerikai megszálló parancsnokságokhoz már kiment.”¹²

A külképviseletek útján sürgősen eljárást indítottak a döntés időbeli és tárgyi korlátozásainak feloldása érdekében. Az amerikai követség 1946. július 5-én értesítette is a ma-

9 MNL OL XIX-A-1-j. 48. d. XXXVI. tét. 6062/1945. ME. Németországba szállított ingóságok. I. levél. K. E. Vorosilovnak. 1945. augusztus 7.; MNL OL XIX-L-1-k. 31. d. 86243/1945. PM. VI. oszt. Jegyzéktervezet az Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz a nyugatra hurcolt magyar javak hazaszállítása érdekében. 1945. december 18.

10 MNL OL XIX-J-30-a. 21. d. 71/1946. KüM. Jegyzék a Németországba hurcolt magyar javak ügyében. 1946. május 7.

11 Bővebben lásd Michael J. Kurtz: *The Allied Struggle over Cultural Restitution, 1942–1947*. *International Journal of Cultural Property* 17 (2010) 177–194. [Doi:10.1017/S0940739110000081.]

12 MNL OL XIX-L-1-k. 31. d. 80364/1946. PM. VI. oszt. KüM átirata Gordon Ferenc pénzügyminiszternek külföldre hurcolt javak hazahozatala tárgyában. 1946. március 27. Ugyanezt, valamint itt is a külügy megváltozott hatásköréről lásd MNL OL XIX-A-1-j. 39. d. XXXVI. tét. 1143/1946. ME. KüM. Külföldre hurcolt javak hazahozatala. 1946. március 28.

gyar felet, hogy az elhurcolás kezdeti időpontját 1944. október 15-re módosították.¹³ A francia kormány 1946. június 28-án járult hozzá az ezen időponttól kezdve elhurcolt és a francia zónában található magyar javak visszaadásához, az angol kormány 1947. január 22-én az angol zónára, a szovjet kormány pedig 1947 májusában a szovjet zónára vonatkozóan tette meg mindezt.¹⁴ A csehszlovák és a lengyel kormány elzárkózott a magyar javak visszaszolgáltatása elől.¹⁵

A Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztályának vezetőjévé dr. Nyárádi Miklóst nevezték ki, aki a hazahozatali tevékenység egyik kulcsfigurájává vált.¹⁶ 1946. április 3-án Nyárádi, ekkor még kormány megbízottként – pár napra rá lett pénzügyminisztériumi államtitkár –, miniszterközi értekezleten ismertette az addig elvégzett munkát a hatáskörök tisztázásáról és a szervezeti keretek létrehozásáról. Az amerikai kormány 1946. március 19-i jegyzéke alapján legsürgősebben kérte, hogy 1945. január 20. és május 15. között az amerikai hatóságok fennhatósága alá tartozó németországi és ausztriai területekre kiszállított magyar javak jegyzékének összeállítását, hogy ezek visszaszállítása megkezdhető legyen. Előkészítették a tulajdonjog bizonyításához a munkálatokat, megtörtént a megszüntetett Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztossága iratainak átvétele, abból kartotékokat készítettek. Szükséges volt a korábban megtett intézkedések felderítése, valamint a további eljárásban a központosítás kialakítása. Gondoskodni kellett a hazaszállítás költségeinek megtérítéséről is, ezeket megállapodások által vagy a javak egy részének értékesítésével, vagy magántulajdonok esetében azok tulajdonosokra történő áthárításával tervezték finanszírozni.¹⁷

- 13 MNL OL XIX-J-1-k. 134. d. 23/g. tét. 204/KHJ/1946. KüM. Az amerikai zónában levő magyar javak hazaszállítása. 1946. május 27.; MNL OL XIX-J-1-k-23/g. 134. d. 294/KHJ/1946. KüM. Amerikai zónába 1944. október 15. és 1946. május 15. között kivitt javak visszaadása. 1946. július 6.
- 14 MNL OL XIX-J-1-k. 40. d. Fro. 23/d. tét. [Szám nélkül.] KüM. Párizsi magyar követség 924. és 966. sz. nyílt táviratai. 1946. június 28.; MNL OL XIX-L-20-r. Pénzügyminisztérium–Pénzügyintézeti Központ (= PM-PK). Restitúció. 36-203. 3018. d. [Szám nélkül.] PM Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya (= KVMJ Üo.). Közlemény a Sajtó Osztály részére. Az angol kormány hozzájárult Németország és Ausztria angol megszállási övezeteiben tárolt elhurcolt magyar javak visszaadásához tárgyában. 1947. január 22., 3027. d. 147129/1949. PM KVMJ Üo. Németország szovjet megszállási övezetében lévő elhurcolt magyar javak visszaszolgáltatása tárgyában. 1949. május 18. Utóbbinál támogatás hiányában a restitúciós tevékenység 1949 közepén még eredménytelen volt. Lásd uo. 3027., 3031. d. Horváth Imre követségi tanácsos (Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság, Berlin) jelentései. 1948–1949.
- 15 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. [Szám nélkül.] PM KVMJ Üo. Tájékoztató a PM KVMJ ügyosztályának munkaköréről és jelenlegi tevékenységéről. 1948. december 31. A csehszlovák helyzetről lásd MNL OL XIX-J-1-k. 57. d. Csehszlovákia 23/g. tét. 10/KHJ/1948. KüM. Csehszlovákiába hurcolt magyar javak ügye. 1948. január 10.
- 16 Nyárádi tevékenységét, valamint az 1946 júliusától az intézkedésekben bekövetkezett központosítást kritikával illette Almásy Pál altábornagy, a honvédelmi miniszter helyettese. Erről és előbbi személyéről lásd MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3034. d. 10/Res.-1946. PM KVMJ Üo. Honvédelmi Minisztérium (= H. M.) javaslata a Miniszterelnök Úrhoz a hazahozatal lebonyolítására az érdekelt tárcák részéről való befolyás tárgyában. 1946. augusztus 24. Az államtitkár részére 1947. február 27-én a köztársasági érdemrend középkeresztjét csillaggal adományozták. Lásd MNL OL XIX-J-1-j. 33. d. USA. 199. tét. KüM. 23/res/KHJ/1947.
- 17 MNL OL XIX-J-1-j. 38. d. 4/fd. tét. 101/KHJ/1946. KüM. Feljegyzés Nyárádi államtitkártól az elhurcolt javak hazaszállítása érdekében végzett eddigi munkáról és jövőbeni elgondolásairól folytatott megbeszélésről. 1946. április 12.

Az elhurcolt javakról összesített kimutatás 1946. április 13-án adták át Iván Ivanovics Levuskin vezérőrnagynak, a SZEB parancsnoksága vezetőjének.¹⁸ Novemberben aztán újabb adatgyűjtés vette kezdetét, mivel szükség volt az 1944. október 15. után az osztrák-szovjet övezetbe elhurcolt javak jegyzékére is.¹⁹ 1945 decemberében, 1946 márciusában, majd júniusától folyamatosan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is elkészítette jelentéseit a Németországba szállított muzeális és könyvtári anyagokról.²⁰ A tárgyak jegyzékének összeállítására és azok 1938-as értékének megállapítása nem volt egyszerű feladat. A megfelelő csoportosításhoz ismerni kellett a megszállási zónák határát. Tanulságos a kultuszminisztériumi tanácsos megjegyzése, hogy

„A közművelődési értékek nem forgalmi cikkek, amelyeknek kialakult honi, vagy világi piaci ára lenne. Egyes, forgalomba nagyon ritkán, vagy jóformán sohasem kerülő tárgyakról van szó, amelyeknek reális értéke nincs. Másrésztől [sic!] megfontolandónak tartom, még ha rendelkezésre állnak is megfelelő adatok, a közművelődési tárgyak értékének közlését.”²¹

Külföldön az elszállított javakkal való foglalkozást kezdetben a Magyar Anyagi Bizottság igyekezett ellátni. A bizottság Németországnak és Ausztriának az amerikai haderő által megszállt részein, a magyarság ügyeit amerikai felhatalmazás alapján irányító magyar tábornoki kar megszervezésével jött létre, elsőként Henkey János vezérkari ezredes, majd Balogh István gazdasági tanácsos vezetésével. Passauban 1945. június 27-én – Balogh összefoglalójában utóbb június 16-i dátumot adott meg – alkották meg szabályzatukat. Többek közt feladatuk volt „1. §. 1. A bármely eredetű és tulajdonjogú magyar javak fel-

- 18 MNL OL XXIX-L-2-r. 55. cs. 131030/1946. PM KVMJ Üo. Jegyzék. A németek és nyilasok által külföldre hurcolt fontosabb magyar javaknak a jelenleg már rendelkezésre álló és feldolgozás alatt levő adatok alapján összesített kimutatása. 1946. április 15., 104/KHJ/1946. KüM. Összesített kimutatás elhurcolt javainkról Levuskin tábornok részére. 1946. április 13. Lásd még MNL OL XIX-J-30-a. 21. d. 61/1946. KüM. A Nyugatra / Németország/ hurcolt magyar javak statisztikája. 1946. április 17. A jegyzékek összeállításának nehézségeiről lásd MNL OL XIX-A-1-J. 101. d. XXXVI. tét. 6041/1946. ME. PM. Szövetséges Ellenőrző Bizottság (= SZEB) részére jegyzék az elhurcolt javakra vonatkozó közelebbi adatok közlésének jelenlegi akadályai tárgyában. 1946. május 28., 6402/1946. ME. PM. SZEB részére jegyzék az elhurcolt javakkal kapcsolatos általános tájékoztatás tárgyában. 1946. június 4.
- 19 Lásd pl. MNL OL K 727. 18. cs. 760/1946. Magyar Nemzeti Múzeum (= MNM) Gazdasági Hivatal. MNM Tanácsa. Német és osztrák területre hurcolt magyar javak sorsa tárgyában. 1946. november 26.
- 20 MNL OL XIX-I-1-e. 78. d. 45201/1946. VKM. XII/A. oszt. PM. Külföldre vitt magyar javakról adatszolgáltatás. 1946. március 12.; MNL OL K 729. 26. cs. 207/1946. MNM Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége (= KÖF). Közgyűjtemények anyagának Németországba szállítása. Körfelvételi jelentés. 1946. június 1.; MNL OL XIX-I-1-e. 68. d. 69880/1946. VKM. XII/A. oszt. Külföldre hurcolt magyar javak sorsa. 1946. június 21., 78117/1946. VKM. XII. A. oszt. Németországba hurcolt javak. 1946. július 12.; MNL OL XXIX-L-2-r. 83. cs. 131924/1946. PM KVMJ Üo. Nyugatra szállított egyetemi, muzeális és egyéb kulturális javak hazaszállítása. 1946. augusztus 8.; MNL OL XIX-I-1-e. 68. d. 113888/1946. VKM. XII. A. oszt. Külföldre hurcolt javak. 1946. október 4., 124108/1946. VKM. X. B. oszt. Német és osztrák területre hurcolt magyar javak sorsa. 1946. október 26.
- 21 MNL OL XXIX-L-2-r. 83. cs. 131765/1946. [Másolat.] PM KVMJ Üo. Szöke Zoltán miniszteri tanácsos [VKM] átirata Gordon Ferenc pénzügyminiszternek a külföldre hurcolt magyar javak sorsa tárgyában. 1946. június 4.

kutatása. 2. A megtalált javak biztonságba helyezése és a magyar tulajdonjog elismertése az amerikai és a német hatóságok által.” A 2. §-ban előírtak alapján a bizottság határozatlan időtartamra alakult, munkáját akkor fejezi be, ha a magyar kormány által Németországba kiküldött és igazolt szerv átveszi azt.²² Felderítési és vagyonőri feladatokat láttak el, majd a hivatalos visszaszolgáltatási misszió megérkezése után segítettek annak munkáját. ²³ 1946. március 19-én Péczely Géza a Székesfőváros XI. ügyosztályától baráti levélben kereste meg Genthon Istvánt, a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját az alábbi kéréssel:

„Sógorom, Balogh István, aki Passauban van és az ottani Magyar Anyagi Bizottságnak főtitkára s mint ilyen a dél-bajorországi elkallódott magyar javak sorsát viseli szívéen, a következőket írta ma nekem (szó szerint idézem) »Egy nagyon fontos listát szeretnék megkapni: a budapesti múzeumokból elrabolt képek angol–német nyelvű képjegyzékét. Itt keringnek komolyan látszó beszédek 50-60 szép magyar képről, de képlista nélkül hozzákezdeni a dologhoz nem tudok. Küldjete ki nekem ilyen listát, biztos sikerrel fogok operálni ebben az esetben.«”

Két napra rá a jegyzéket elkészítették, és azt minden bizonnyal továbbították a főtitkár részére.²⁴ A Magyar Anyagi Bizottság értékes tevékenységének bemutatása külön tanulmányt érdemelne.

Az előállt helyzetről betekintést kapunk dr. Fogarassy József hadbiztos ezredes, a pockingi magyar tábor ellátásvezetője 1945. október 12-én a honvédelmi miniszternek írt leveléből, melyben ismertette a német területeken fellelhető magyar javak kikerülésének módjait. Leírása alapján ezekből igen sok úgy került idegen kézre, hogy a kitelepüléskor a német alakulatok elvették azokat, másokat a megszállás első időszakában vagy a hazaszállítás megindulásakor a lakosság hordta szét, és „egyes személyek” értékesítették. Legfontosabb feladatnak az értékek mielőbbi hazajuttatását tekintette. Ehhez bizalmas úton történő felkutatást, és akár a lakosságtól való visszavásárlást is javasolt. Figyelmeztetett, igyekezni kell az amerikai parancsnokságnál azt elérni, hogy minél kevesebb javat minősítsenek hadizsákmánynak.²⁵ Érdekesség a visszavásárlási felvetéshez,

22 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-6. 2858. d. Németországi Magyar Anyagi Bizottság (= MAB) szabályzatának másolata. 1945. június 27.

23 A MAB történetét Balogh István röviden összefoglalta, lásd MNL OL XIX-J-1-k. 133. d. 23/g. tét. 43983/1948. Kűm. A passai Magyar Anyagi Bizottság vezetőjének összefoglaló jelentése. 1948. szeptember 16.

24 Szépművészeti Múzeum Irattár (= SzMI) 10/1946. Péczely Géza (Bp. Szfv. Polgármestere XI. Üo.) levele Genthon István főigazgatónak [Szépművészeti Múzeum] a budapesti múzeumokból elrabolt képek angol–német nyelvű képjegyzékének kérése tárgyában. 1946. március 19. Melléklet. [Munkapéldányok.] List of the Hungarian Pictures of the Fine-Arts Gallery, Taken to Germany/Verzeichnis der nach Deutschland fortgebrechten ungarische Gemälde des Museums der bildenden Künste zu Budapest. Lásd még MNL OL XXIX-L-2. 80. cs. 243/1946. MAB [Passau] jelentése a Németországba kihurcolt képzőművészeti és egyéb muzeális értékek felkutatása tárgyában. 1946. február 25. Balogh a kérést megküldte dr. Hahn Sándor tanácsnok részére is. Lásd MNL OL XXIX-L-2-r. 43. cs. 302/1946. Balogh István főtitkár [MAB, Passau]. Feljegyzés Hahn tanácsnok úrnak. 1946. március 10.

25 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-6. 2858. d. Dr. Fogarassy József hadbiztos ezredes [Pocking] jelentése a honvédelmi miniszternek a magyar javak hazajuttatása tárgyában. 1945. október 12. Az őrizet-

hogy Faragó József könyvszakértő épp egy hónappal korábban, de jóval később, 1948 márciusában is jelentkezett a kultuszminiszternél az elhurcolt magyar közkönyvtári anyag felkutatására és visszaszerzésére.²⁶ Az Iparművészeti Múzeum kérésére annak felettes szerve, a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa hivatalos igazolványt állított ki Fehér Istvánné régiségkereskedő részére, „hogy külföldön felvegye az összekötötést ottani cégekkel magyar származású és eredetű műtárgyak felvásárlására és hazahozatalára”.²⁷ Intézkedések mégsem történtek.²⁸ Ismert azonban, hogy dr. Bogay Tamás, a magyar visszaszolgáltatási misszió bajorországi megbízottjaként figyelemmel kísérte a kinti műkereskedelmet.²⁹

Másik fontos dokumentumunk Gellért Andor főkonzul, a szövetségesek által megszállt területek magyar kormány megbízottja által 1946. január 18-án Gyöngyössy János külügyminiszterhez Salzburgból intézett felterjesztése. Gellért három csoportba osztotta a tisztázandó kérdéseket:

„1. Az anyagi javak kihurcolásának a körülményei, valamint a kihurcolt javak mennyiségei és fajtáival kapcsolatos adatok, 2. a kihurcolt javak helyzetének vázlata a szövetséges hatalmak által megszállt területen: a javak helyzetét szabályozó rendeletek, felfogások, és a velük kapcsolatos eljárások, 3. a javak jelenlegi tárolási helyének és mennyiségének leírása.”³⁰

Az 1. ponthoz mellékelte összeállítását, mely által megismerjük 1944 novemberétől a határszéli magyar–német vasúti ellenőrző bizottságok felállítását és működését. Az általuk készített, csaknem hiánytalanul megmaradt jegyzőkönyvek adataiból hatalmas mennyiségű magyar tulajdon, Gellért összegzése alapján 268 650 tonna áru, 267 db mozdonny és 10 834 db vasúti kocsi külföldre irányítása igazolható. Fontos megjegyezni, hogy ezek csak a vasúton, illetve ellenőrzötten kiszállított javak.³¹

1946. április 19-én az amerikaiak által kiadott müncheni *Die Neue Zeitung*ban felhívást tettek közzé, mely szerint a hármashatalmak rendelkezése értelmében a német nép az

lenül maradt magyar javakkal kapcsolatban előállt helyzetről lásd még Millok Sándor hazahozatali kormánybiztos (1945–1947) jelentését. MNL OL XIX-A-1-j. 39. d. XXXVI. tét. 9023/1945. ME. Az ausztriai és németországi magyar nemzeti vagyon gondozása és őrizetbe vétele. 1945. október 3.

26 MNL OL XIX-I-1-e. 5. d. VKM. VIII. oszt. Faragó József megbízatása magyar közkönyvtári anyag felkutatása tárgyában. 1945. szeptember 10.

27 MNL OL K 726. 282/1948. MNM Tanácsa. Iparművészeti Múzeum. Fehér Istvánné részére igazolvány, hogy külföldön felvegye az összekötötést magyar származású műtárgyak felvásárlására. 1948. április 5.

28 MNL OL XIX-I-1-e. 107. d. 245377/1948. VKM. X. oszt. Faragó József könyvkereskedő kiutazása háború következtében elkerült magyar emlékek összeírása tárgyában. 1948. március 18., 247971/1948. VKM. X. oszt. Fehér Istvánné kiutazása magyar származású és eredetű műtárgyak felvásárlására és hazahozatalára. 1948. május 24.

29 Farkas: A II. világháború következménye, II. 358–363.

30 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36/%. 3518. d. PM KVMJ Üo. 89970/1948. Gellért Andor főkonzul [a Szövetségesek Által Megszállt Területek Magyar Kormány megbízottja, Salzburg] levele Gyöngyössy János külügyminiszternek. 1946. január 18.

31 Uo. Gellért-féle összeállítás. A magyar–német vegyesbizottságok ellenőrzése mellett vasúton 1944. november 1. 1945. március 15-i időszakban a volt Német-Birodalom területére kihurcolt magyar javakról készült hiteles jegyzőkönyvek feldolgozása.

amerikai zóna fennhatósága alá került összes javakat, amelyeket a német harcoló alakulatok a megszállt országokból hurcoltak el, bejelenteni tartoznak. Közölték az erről szóló bajor rendelet szövegét, amely csupán formailag különbözött a nagyhatalmak határozatától. Ez alapján a bejelentéseket a bajor minisztérium illetékes osztályához 1946. június 1-ig kellett benyújtani. Az érintettek a javakat kötelesek voltak további utasításig megőrizni, jókarban tartani és megvédeni. Mindazoknak, akik a hirdetményben foglaltaknak nem tesznek eleget, pénzbüntetést vagy elzárást helyeztek kilátásba.³² Június 19-én Lucius D. Clay tábornok az USA németországi katonai kormányzatától memorandumot tett közzé a restitúciós elszállítás tárgyában, ebben:

„1. A restitúció értelmezése megengedi azon azonosítható javak restitúcióját, melyeket erőszakkal hurcoltak el és gondoskodik arról, hogy minden az ellenség által elszállított tulajdon restituálható legyen a jóvátétel keretein belül. Az alapelv, amelyre a restitúció épül az, hogy minden tulajdon, amelyre a német gazdasági életnek minimumként nincs szüksége, mint jóvátétel elszállítható. 2. Ennek megfelelően a restitúció nem vonatkozik csak olyan cikkekre, amelyeket erőszakkal szállítottak el és ezek közül azokra a cikkekre, amelyekre a német gazdasági életnek minimumként nincs szüksége.”

A 3. pontban az ismertetett elv alkalmazásához követelményeket támasztott, viszont „4. Műemlékek, képzőművészeti alkotások és levéltárak kivételt képeznek fenti követelmények alól, tekintettel a német gazdasági életben levő kisebb fontosságukra.”³³ A külföldre vitt magyar javak ügyszakja több mint egy évvel később, csak 1947. október 7-én jelentette a miniszternek, hogy a karlsruhei Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság megküldte nekik a rendkívül fontos memorandum másolatát. Utasították a bizottságot, hogy jelentse, mely magyar javakat érint a rendelkezés.³⁴

A javak visszaérkezése

A második világháború következtében a nyugati országokba kivitt magyar javak felkutatása, biztonságba helyezése és hazahozatalának lebonyolítása érdekében Nagy Ferenc miniszterelnök, a Gazdasági Főtanács elnöke a pénzügyminiszterrel egyetértésben 1946. július 16-án meghozta az 5779/1946. számú határozatot az elhurcolt javak hazahozatala tárgyában. Ebben a következőkről döntöttek:

32 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-6. 2858. d. *Die Neue Zeitung* lapban. Idegen javak kötelező bejelentése. [Bajor rendelet szövege.] 1946. április 19. Részletesebben lásd MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-142. 2970. d. Német törvény, elhurcolt javak bejelentési kötelezettségei. 1946. április 20.

33 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-1. 2855. d. Office of Military Government for Germany [US] (= OMGE). Memorandum a restitúciós elszállítás tárgyában. [Angolul és magyarul.] 1946. június 19.

34 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-6. 2858. d. PM KVMJ Üo. jelentése a miniszternek. [Másolat.] 1947. október 7.

„1. A megszálló hatóságok, illetve a szövetséges kormányok meghívása [engedélye] alapján a pénzügyminiszter küldjön ki megbízottakat a megfelelő országokba [ország-részekbe] a megszálló katonai kormányzat, valamint a polgári hatóságok előtt a magyar érdekek képviselője, továbbá a kivitt magyar javak nyilvántartásba vétele, biztosítása és hazaszállítása céljából. 2. A fenti cél elérésére a helyszínen a szükségeshez képest a politikailag kifogás alá nem eső szakemberek, közületi alkalmazottak és közigazgatásban jártas személyek bevonásával kisebb helyi szervezeteket kell felállítani. A szervezet működési területét a pénzügyminiszter határozza meg és kiküldöttjei útján eljár azok működési engedélyének katonai, és polgári hatóságoktól való elnyerése érdekében. 3. A helyi szervezetek a kijelölt területen levő magyar vagyontárgyakat felkutatják, az anyagot összegyűjtik, tárolóhelyeket bérelhetnek és az anyag megfelelő őrzéséről gondoskodnak és a pénzügyminiszter engedélyével a megszálló katonai parancsnokság mellé, azok hozzájárulásával magyar összekötő személyeket jelölhetnek ki a felkutatás, összegyűjtés, biztonságba helyezés (szükség esetén zár alá vétel) és hazaszállítás munkájának elősegítésére.”³⁵

A 4. pontban amnesztiát biztosítottak azoknak a magyar állampolgároknak, akik elősegítik a hazaszállítás folyamatát,³⁶ viszont akik nem, azok ellen megtorló intézkedéseket irányoztak elő. Elrendelték a javak azonnali összeírását. A részletkérdések megállapítását (szervezeti munkakörök, hazaszállítás módjai), illetve (az 5. pontban) a kiadások fedezetét, valamint a végrehajtást a pénzügyminiszterre bízták.³⁷

Az említett pénzügyminisztériumi megbízottak lettek a magyar visszaszolgáltatási bizottságok tagjai, hivatalosan képviselték a magyar restitúciós igényeket a szövetségesek fennhatósága alá tartozó övezetekben. Jogukban állt a kint lévő magyar érintettekől nyilvántartásokat és egyéb adatokat bekérni, valamint a javakkal kapcsolatos irattanyakba betekinteni. Sajnos az amerikai fennhatóságú zónákba nagy létszámú bizottság kiutazását lehetetlenné tette a katonai hatóságok által küldött, de meghatározott számú főre vonatkozó meghívás. Nyárádi utasítása alapján tagok lettek mások mellett az osztrák bizottság vezetőjeként dr. Varvasovszky László, a német bizottság vezetőjeként dr. Hahn Sándor székesfővárosi tanácsnok (akit a polgármester korábban a fővárosi javak visszahozatalával bízott meg, emellett Nyárádi helyettese volt),³⁸ a Szépművészeti Múzeum

35 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. Gazdasági Főtanács 5779/1946. számú határozata az elhurcolt javak hazahozatala tárgyában. 1946. július 16. Megtalálható még uo. 36-203. 3033. d.

36 MNL OL XIX-E-1-l. Tat. 49050/1947. IM. X. oszt. A külföldre hurcolt magyar személyek, illetőleg nemzeti vagyontárgyak gondozásának előmozdításáról szóló 1946. évi XXIII. tc. alkalmazása tekintetében kövendő eljárás. 1947. június 17.

37 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. Gazdasági Főtanács 5779/1946. számú határozata.

38 MNL OL XXIX-L-2-r. 83. cs. 391/1945. KHMNVK. Budapest székesfőváros polgármestere értesít dr. Hahn Sándor tanácsnok megbízatásáról. 1945. november 12.; MNL OL XIX-J-1-j. 38. d. 4/fd. tét. 290/KHJ/1946. KüM. Dr. Hahn Sándor székesfővárosi tanácsnok megbízatása a külföldre hurcolt javakkal kapcsolatosan. 1946. július 5.; MNL OL XIX-A-1-j. 82. d. XXIII. tét. 9756/1946. ME. Dr. Hahn Sándor, a frankfurti visszaszolgáltatási bizottság vezetője részére felhatalmazás a magyar javak átvételére. 1946. augusztus 23.

kiküldöttjeként pedig dr. Oroszlán Zoltán egyetemi tanár és dr. Domán Andrea.³⁹ Az intézményből elszállított műtárgyak megtett útjának és visszaérkezésének történetét többen feldolgozták már, ezért azt itt nem tárgyaljuk. Kevésbé ismert, hogy Oroszlán múzeumi szakértőként 1946. november 7-én kidolgozott egy pro memoriát, melyet továbbított Hahn megbízottnak, ugyanakkor tájékoztatta dr. Jeszenszky Sándort a Köz- és Magángyűjteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Ügyeinek Miniszteri Biztossága (= Jeszenszky-biztosság) vezetőjét is. Feljegyzésében a Münchenben tárolt műtárgyak szállítási módjának lehetőségeire, a csomagolásra és átvételre állított fel követendő szabályokat.⁴⁰ Domán kinti szakmai tevékenységéről egyrészt Bogyay megbízottól hozzá érkezett,⁴¹ másrészt tőle a Szépművészeti Múzeum főigazgatójának küldött levelei tudósítanak.⁴²

A Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya 1946. szeptember 24-én a miniszternek tett jelentésében vetődött fel a nem elhurcolás folytán kikerült javak hazahozatalának kérdése:

„Ebben a tárgyban az ügyosztály az érdekelt tárcák és hatóságok képviselőinek a bevonásával több megbeszélést tartott és ezeken az a felfogás alakult ki, hogy minden olyan ingóság, ami bármilyen okból külföldön maradt, hazakerüljön, minthogy a nemzeti vagyonnak számottevő része.”⁴³

Nyilvánvalóvá vált, hogy egyes esetekben kényszerítő intézkedésekre lesz szükség, ehhez azonban a 8790/1945. és a 3020/1946. M. E. számú rendeletek nem adtak felhatalmazást, az egyéb módon kikerült javakra pedig egyáltalán nem hoztak jogszabályt. Kérték ezért az érvényes rendelkezések kiegészítését.⁴⁴ A hazaszállítást hazai szállítmányozók útján oldották meg.⁴⁵ Felmerült a hazaszállítás költségének kérdése is, mivel az amerikai parancsnok-

39 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. Összefoglalás a Németország és Ausztria amerikai megszállási övezeteibe kiküldendő bizottságok ügyéről. [Piszkozat.] 1946. július 19. Oroszlán kiutazási engedélyét lásd MNL OL XIX-I-1-e. 58. d. 107003/1946. VKM. X. oszt. Dr. Oroszlán Zoltán kiutazási engedélye Németországba. 1946. szeptember 19.

40 MNL OL XIX-I-12. 1. d. 122/1946. Oroszlán levele Jeszenszky miniszteri biztosnak a Münchenből hazaszállítandó műkincsek ügyében. 1946. november 7.; SzMI 10/1946. Oroszlán Zoltán. Pro memoria az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Münchenben tárolt műkincseinek hazaszállításának ügyében Hahn Sándornak. 1946. november 7. Megtalálható még uo. 4. d. 22. dossz.

41 MNL OL XIX-I-12. 4. d. 22. dossz. Bogyay Tamás [Egerndach] levelei Domán Andreának [München]. 1946. augusztus 15., október 23., november 27., 1947. január 29.

42 MNL OL XXIX-L-2-r. 79. cs. Domán Andrea [München] beszámolója az SzM főigazgatójának a nyugatra menekített műtárgyak állapota és müncheni (CACP) kezelése tárgyában. 1946. szeptember 27.; SzMI 10/1947. Domán Andrea [München] levelei az SzM főigazgatójának a nyugatra hurcolt műtárgyak tárgyában. 1947. február 3., április 20.

43 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. PM KVMJ ügyosztályának jelentése a miniszternek a külföldre vitt magyar javak hazahozatalával kapcsolatos intézkedésekről. [Piszkozat.] 1946. szeptember 24.

44 Lásd ehhez MNL OL XIX-I-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. MAB [Passau]. 5630/1946. M. E. számú rendelet Magyarország területére nyugatról hazatérők ingóságainak átvizsgálása tárgyában. 1946. június 3.

45 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3018. d. PM KVMJ Üo. 65191/1947. Közlemény a Sajtó Osztály részére; A hazatértek figyelmébe a Németországban és Ausztriában visszahagyott ingóságok hazaszállítására bármelyik hazai szállítmányozó cégnek megbízást adhatnak. 1947. január.

ság rendelkezése folytán azt a határig megtérítették,⁴⁶ a határtól viszont az érdekelteket kötelezték volna erre. Ehhez kormányrendelet kiadását irányozták elő, amely a pénzügyminisztert a költségek előlegezésére, azok beszedésére, szükség esetén közadók módján történő behajtásra hatalmazza fel.⁴⁷ Jogszabályi rendezése 1947 áprilisára történt meg.⁴⁸

1946. október 15-én a Gazdasági Főtanács ülésén meghallgatták Nyárádi jelentését a nyugatra hurcolt javak hazahozatalának állásáról. Ezután született meg a Gazdasági Főtanács 8125/1946. számú határozata:

„A. Rendezni kell a hazahozott javak visszaszolgáltatásának kérdését akként, hogy a javakat az igazolt tulajdonosoknak, – a hazahozatalra fordított állami kiadások megfelelő részének és a hazahozatali költségeknek megtérítése ellenében – vissza kell adni, amennyiben az idevonatkozó rendelkezések értelmében nincsen helye a vagyonelkobzásnak. Ugyanez az elv alkalmazandó arra az esetre, ha a nyugaton tartózkodó magyar állampolgárok ott szerzett javait hozzák haza, azzal a különbséggel, hogy az ilyen jószágot nagyobb költségtérítéssel kell megterhelni. A köztulajdonban álló javak csak akkor adandók feltétlenül ugyanannak a közületnek, amelytől elhurcolták, ha a tárca által szolgált különleges célt szolgálnak (pl. tenyészállatok a Földművelésügyi Minisztériumnak, mozdonyok MÁV-nak) egyébként a közületek között való szétosztásuk mérlegelés tárgya. A tulajdonjog megállapítása és a javak szétosztása felől a pénzügyminiszter, a közlekedésügyi és az iparügyi miniszter, valamint a Gazdasági Főtanács főtitkára egy-egy kiküldöttjéből álló négytagú bizottság határoz, az érdekelt tárca, közület, illetőleg a magánosok meghallgatásával. [...] C. Nem tartja megengedhetőnek az elhurcolt javak hazahozatalára az egyes tárcák, érdekeltségek és magánosok által kezdeményezett külön lépéseket. Egyes tárcák ilyen intézkedéseit és a magánkezdeményezéseket le kell állítani.”⁴⁹

- 46 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-320. 3115. d. Ernest T. Owen ezredes [USA Ausztriai Hadseregének Főparancsnoksága] tájékoztatása Varvasovszky-nak [Bécs] a hazaszállított javak szállítási költségei tárgyában. 1946. augusztus 19. A kialakult gyakorlatról lásd MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3027. d. 95948/1948. PM KVMJ Üo. Nyugatra hurcolt köz- és magánvagyon hazaszállítása. 1948. november 24.
- 47 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. PM KVMJ Üo. jelentése a miniszternek a külföldre vitt magyar javak hazahozatalával kapcsolatos intézkedésekről. [Piszkozat.] 1946. szeptember 24.
- 48 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d.; *Vámközlöny* 25 (1947) 8. sz. 50–58. [1947. április 9.] Lásd a 664/1947. P. M. [K. V. M. J.] rendeletet, és a magyar központi vámigazgatóság 16654/1947. VI. számú körrendeletét.
- 49 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. Kivonat a Gazdasági Főtanács 1946. október 15-én tartott üléséről felvett jegyzőkönyvből. 1946. október 15. Megtalálható még MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. Rác pénzügyminiszter, a Gazdasági Főtanács elnöke helyett Gazdasági Főtanács 8125/1946. számú határozata az elhurcolt magyar javak hazahozatala tárgyában. 1946. október 15.; MNL OL XIX-A-1-j. 84. d. XXIII. tét. 12196/1946. ME. Jegyzőkönyv a Gazdasági Főtanács 1946. október 15-i üléséről. 1946. október 22.; Uo. 82. d. XXIII. tét. 14151/1946. ME. PM KVMJ Üo. Gazdasági Főtanács 8125/1946. számú határozatának megküldése. 1946. november 12.; MNL OL XIX-J-1-k. 132. d. 23/g. tét. 513/1946. KÜM. A Gazdasági Főtanács határozatai az elhurcolt magyar javak hazahozatala tárgyában. 1946. november 12.; MNL OL XIX-I-1-e. 68. d. 130878/1946. VKM. X. oszt. Németországba hurcolt javak. 1946. november 12.

Megalkották a 23600/1946. M. E. számú rendeletet (1946. november 22.) a magyar állampolgárok gondozatlanul maradt külföldi vagyonának kezelése céljából gondnok ki- rendelése tárgyában, a 24390/1946. M. E. számú rendeletet (1946. december 13.) a nyilasok vagy németek által nyugatra hurcolt köz- és magánvagyonra vonatkozó rendelkezések módosítása és kiegészítése tárgyában, a 3080/1947. M. E. számú rendeletet (1947. március 5.) a Szovjetunióknak átadott magyarországi német vállalatokkal és ingatlanokkal kapcsolatos tartozások és követelések bejelentése tárgyában, a Központi Vámigazgatóság 42321/1947.IV.a. számú körrendeletét (1947. december 23.) valamennyi vámhivatalhoz és vámbemondóőrshöz a nyilasok vagy németek által nyugatra hurcolt köz- és magánvagyon vámkezelése tárgyában.⁵⁰ A C. pontban megadottak felügyelete ügyében kérését fogalmaztak meg a belügyminiszter felé, hogy a külföldre hurcolt magyar javakkal kapcsolatban bárki részéről történő kiutazás céljából kért útlevelet csak úgy adják ki, ha arról előzetes hozzájárulást is be tud mutatni.⁵¹

1947. január 2-án Nyárádi összefoglaló jelentést tett a Gazdasági Főtanács részére a nyugatra hurcolt magyar javak hazaszállítása tárgyában az 1946. április 1-től december 31-ig terjedő időszakról.⁵² Szervezetileg ismertette a magyar visszaszolgáltatási bizottságokat.⁵³ A javak hazaszállítása 1946 augusztusában vette kezdetét. Közttük mások mellett kulturális javakként visszaérkezett a Bélyegmúzeum, a Széchenyi Könyvtár könyvritkaságai és kéziratai, a Székesfővárosi Levéltár iratanyaga, a Magyar Tudományos Akadémia iratai és kódexei, a báró Podmaniczky és gróf Vigyázó családi múzeum ritkaságai és a Szépművészeti Múzeum képanyaga (1010 db). 1948-ban az előbbieket 32 657 700 forint- ra, a Szépművészeti Múzeumét 232 876 600 forintra tették.⁵⁴ Nyárádi a javak teljes értékét kb. 150 millió dollárra, azaz 1650 millió forintra becsülte, a kiadások összegét pedig 550 000 forintra, a magánosok által kifizetendő költség-hozzájárulás levonása nélkül.⁵⁵

1947. március 3-án Varvasovszky az USA ausztriai hadseregének főparancsnoka részére megküldte a 24390/1946. M. E. számú rendeletet az alábbi sorok kíséretében:

50 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. Rendeletek. 1946–1947.

51 MNL OL XIX-I-1-e. 38. d. 80173/1947. VKM. X. oszt. PM KVMJ Üo. Magyar személyek németországi utazásai. 1947. május 28.

52 Nyárádi tárgyalásairól lásd pl. MNL OL XIX-A-1-j. 128. d. XXXVI. tét. 3148/1947. ME. Nyárádi államtitkár jelentése a külföldre hurcolt magyar javak hazahozatalának jelenlegi helyzetéről. 1947. március 8.

53 A VKM hivatalosan 1947 januárjában kapott értesítést ezekről. Lásd MNL OL XIX-I-1-e. 76. d. 25484/1947. VKM. X. oszt. PM KVMJ Üo. Az elhurcolt magyar javak hazahozatala végzett bizottságok szervezése Ausztria és Németország angol zónáiban. 1947. január 25., 1947. január 28. [26533/1947.]; Uo. 101105/1947. VKM. X. oszt. PM KVMJ Üo. A frankfurti Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság székhelyének Karlsruheba áthelyezése. 1947. július 9.

54 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-565. 3376. d. Kimutatás a nyugatról visszahozott és a VI. csoportnál nyilvántartott javakról. 1948. január 27.

55 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-565. 3376. d. Nyárádi összefoglaló jelentése a Gazdasági Főtanács részére a nyugatra hurcolt magyar javak hazaszállítása tárgyában. 1946. április 1-től december 31-ig. 1947. január 2. Megtalálható még MNL OL XIX-A-10. 2. d. 1/2. tét. 356/1947.; MNL OL XIX-J-1-j. 38. d. 4/fd. tét. 23/KHJ/1947.

„Van szerencsém idemellélkelten átszármaztatni a magyar kormányrendelet kivonatos fordítását, amellyel a nyugatra hurcolt és hazaszállított magyar javak igazolt tulajdonosainak való visszaszolgáltatása nyert szabályozást. Valóban örömmre szolgál, hogy ezzel módomban van bizonyítékot szolgáltatni azokra a demokratikus elvekre nézve, amelyeket a magyar nemzet és kormánya magáévá tett és gyakorol. Ezeket az elveket bölcs amerikai államférfiak hosszú évek tapasztalatai és kemény küzdelmek eredményeként körvonalazták és állították arany szabályként az Önök nagy nemzete elé. E bizonyítékkal is hozzá akartam járulni ahhoz a jóviszonyhoz, amely az Ön hivatala és e Bizottság között fennáll. Szeretném továbbá felhasználni ezt az alkalmat, hogy kifejezést adjak szívből jövő hálánknak és köszönetünknek azért a megértésért, együttműködésért és eredményes támogatásért, amelyben e Bizottság feladatához tartozó minden ügyben az Ön részéről részesült.”⁵⁶

1947. május 28-án a németországi katonai kormányzat közzé tette 6. számú memorandumát, amely a volt ellenséges, nem Egyesült Nemzetek-beli hatalmak számára történő visszaszolgáltatásról szólt. Ebben más országok mellett Magyarország számára is lehetővé tették a restitúciót; (2. a.) ha a javak azonosíthatók, (2. b.) ha erőszakkal vagy kártérítés nélkül, valamint (2. c.) ha 1944. október 15. és 1945. május 15. között kerültek elhurcolásra. Azon menekültek tulajdonát képező javakat (köztük műtárgyakat), akik valási vagy faji okoknál fogva hagyták el hazájukat és oda többé visszatérni nem kívántak, nem restitúálták.

„10. [A] Műtárgyak, valamint vallási, művészeti, dokumentáris, skolasztikus, vagy történelmi értékkel bíró kulturális tárgyak, továbbá elismert értékű műrecek u.m. ritka hangszerek, könyvek, kéziratok, történelmi vagy kulturális értékű tudományos dokumensek és olyan tárgyak, melyek általában múzeumokban található; könyvtárakban és történelmi archívumokban, visszaszolgáltatnak ama ország kormányának, melytől kereskedelmi, vagy más úton megszerezték azokat, amennyiben a fenti 2 a és c §-oknak megfelelnek.”⁵⁷

A memorandum az 1946 tavaszán elfogadott 18. és 19. jelzetű, és a katonai kormányzat által kiadott rendelkezésekre épít, amelyek az elhurcolt tárgyak kezelésének és restitúciójának általános irányvonalait fektették le. Utóbbi általános elveket szabott ki, előbbi viszont célzottan a Németország amerikai zónájában fellelt kulturális javakkal kapcsolatos eljárásrendre vonatkozott, amelyért a katonai kormányzaton belül működő Monuments, Fine Arts, and Archives Section⁵⁸ felelt. A szabályzat kimondta többek között

56 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-320. 3115. d. 431/1947. Varvasovszky [Bécs] levele az USA Ausztriai Hadseregének főparancsnoka részére a Magyar visszaszolgáltatási rendelet tárgyában. 1947. március 3.

57 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. OMGE 6. számú memorandum a volt ellenséges, nem Egyesült Nemzetek-beli hatalmak számára történő restitúciós tárgyában. 1947. május 28. Megtalálható még MNL OL XIX-I-1-e. 68. d. 114144/1947. VKM. X. oszt. PM. Németországba hurcolt magyar javak. [A restitúcióval kapcsolatban kibocsátott amerikai rendeletek.] 1947. augusztus 4.

58 Lásd <https://www.monumentsmenandwomenfnd.org/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 9.)

azt is, hogy a megtalált kulturális javakat azon államok kormányainak fogják visszaszolgáltatni, ahonnan elvitték őket. Ez a rendelkezés azt eredményezte, hogy egyes magán-személyek műtárgyai is az államokhoz kerültek először.⁵⁹

A Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya természetesen adatokat szolgáltatott a magyar béke delegáció részére.⁶⁰ A párizsi békeszerződés 1947. szeptember 15-én lépett életbe. Nyárádi október 2-i előterjesztésére a minisztertanács elfogadta, hogy a pénzügyi és gazdasági rendelkezések egységes szempontok szerinti végrehajtása biztosítására a 23. (jótétel), 24. (restitúció⁶¹), 25. (a bécsi döntés megsemmisítésével kapcsolatos kérdések⁶²), 26. (restauráció⁶³), 27. (zsidók kártalanítása), 28. (német vagyon átadása a Szovjet-unióknak), 29. (külföldi vagyonok likvidálása), 30. (németországi magyar vagyonok és Németországgal fennálló magyar követelések), 31. (követelések és tartozások fennállása) és 32. (fizetendő kártérítéssel kapcsolatos ügyek) cikkeken foglaltaknak végrehajtása a Pénzügyminisztérium feladata legyen.⁶⁴ A Jótételi Hivatal a hatáskörébe utalt cikkeken előbbivel és az érdekelt tárcákkal egyetértésben tartozott eljárni.⁶⁵

Az ügyosztály 1947. szeptember 6-án az igazságügyminisztert tájékoztatta arról, hogy „az angol kormány az Ausztria angol megszállási övezetében lévő elhurcolt magyar javak visszaadásához és hazaszállításához elvben hozzájárult ugyan, azonban annak lebonyolítását a magyar és osztrák kormányra bízta”.⁶⁶ Az amerikai kormány egyetértésével

- 59 A szabályzatok megtalálhatók (angolul, magyarul és németül): MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-1. 2855. d. PK. A németországi US-megszálló hatóságok egyes rendelkezései tárgyában. Restitúciós dokumentumok átadása a PM-nak. 1975. június 11.; MNL OL XXIX-L-20-r. 51. cs. MAB eljárásához rendelkezések másolatai. [Title 19.] Visszaszolgáltatás/Amt für Reparationsangelegenheiten. Merkblatt über Restitutionen/US-Armee. Memorandum No. 4., No. 6., No. 242. 1946–1948.; MNL OL XIX-J-1-k-vegyes. 134. d. 23/g. tét. 6125/38-1/1951. PM értesítése a külügyminiszternek a kihurcolt és amerikai zónában található magyar műértékek tárgyában. [Melléklet.] A Katonai Kormányzat rendeletei 18. szabályzat. Műemlékek, szépművészeti tárgyak és levéltárak. 1951. március 17.
- 60 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. Dr. Csikszenthy Rezső miniszteri tanácsos [PM KVMJ Ü.]: Feljegyzés a magyar béke delegáció részére, németek és nyilasok által 1944. október 15-e után Magyarország területéről külföldre hurcolt magyar javakról. 1946. október 1.
- 61 A Magyarországnak átnyújtott igénybejelentésekről lásd MNL OL XIX-J-1-k. 40. d. 23/g. tét. 42103/1948. KüM. A Békeszerződés 24. cikkén alapuló igénybejelentésekre adott válasz. 1948. május 19.
- 62 A VKM felé történő megkeresést lásd MNL OL XIX-I-1-e. 77. d. 67664/1947. VKM. X. oszt. PM. Utódállomokkal folytatandó pénzügyi tárgyalások előkészítéséről érkekezlet összehívása. 1947. április 29.
- 63 Tanulmányunkban nem térünk ki a fegyverszüneti megállapodás 6. pontjának és a párizsi békeszerződés 26. pontjának végrehajtására. Kulturális javakkal kapcsolatban erről lásd MNL OL K 729. 22. cs. 24-25/1945. MNM KÖF. VKM. A fegyverszüneti megállapodás 6. pontjának végrehajtása. Magyarországon található idegen eredetű muzeális tárgyak. 1945. március 7.; MNL OL XIX-J-1-k. 130. d. 23/d. tét. 24/1945. MNM KÖF. A fegyverszüneti egyezmény 6. pontjának végrehajtása. 1945. május 24.; Uo. 80. d. 9/g. tét. 671/1945. KüM. A fegyverszüneti szerződés vallás- és közoktatásügyi tárcát érintő rendelkezéseinek végrehajtása. 1945. augusztus 27.
- 64 MNL OL XIX-E-1-i D.105375/1947. IM. VII. oszt. Nyárádi: A békeszerződés pénzügyi és gazdasági rendelkezéseinek végrehajtása. 1947. december 1. Lásd még MNL OL XIX-J-1-k. 79. d. 44725/1947. Nyárádi átírata a külügyminiszternek a békeszerződés pénzügyi és gazdasági rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában. 1947. november 28.
- 65 MNL OL XIX-E-1-i D.107506/1947. IM. VII. oszt. Hivatali jelentés. A miniszterelnökségen a békeszerződés 24., 26. és 28. cikkei végrehajtásával kapcsolatban tartott tárcaközi értekezletről. 1947. december 5.
- 66 MNL OL XIX-E-1-i Dd-77023/1947. IM. VII. oszt. A PM átírata. Ausztria angol övezetében levő magyar javak restitúciója. 1947. szeptember 15.

(hozzátették, hogy csak Ausztria állami szuverenitásának visszanyerése után) a visszaadások inentől az osztrák köztársaság „önkéntes készségén alapultak”, ami ellentmondott a békeszerződés 30. cikkében foglaltaknak, amely szerint azok Németországot terhelik. A külügyminiszter közbenjárt a kérdést illetően, melynek ismeretében az Igazságügyminisztérium Nyárádinak október 24-én megküldött álláspontja szerint

„... az osztrák kormánnyal ebben a tárgyban lefolytatandó tárgyalások során mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy jöllehet Ausztriát az írott nemzetközi jog értelmében ilyen kötelezettség nem terheli, a szóbanlevő javak kiszolgáltatása mégsem függhet pusztán attól az egyoldalúan kifejezett önkéntes készségtől, amelyet a Bundesministerium für Vermögenssicherung und Wirtschaftsplanung⁶⁷-nak a bécsi visszaszolgáltatási bizottsághoz intézett jegyzéke említ. Ausztria ugyanis nem tartozik a győztes Szövetséges vagy Társult Hatalmak csoportjába s ezért nem igényelheti azokat a kedvezményeket sem, amelyek az ilyen javak kiszolgáltatására ezeket a hatalmakat – mint pl. Csehszlovákiát – a győztes állam helyzeténél fogva megilletik. Fel kell hívunk a figyelmet arra is, hogy ezek a javak nemcsak idegen haderők vagy kormányok intézkedésére kerültek Ausztria területére, hanem jórészt annak a német hadseregek rendelkezése folytán, amelynek 1945. tavaszáig jelentős részét az ausztriai csapattek alkották.”⁶⁸

Elsőrendű forrás a korabeli működés megismeréséhez Nyárádi 1947 decemberében adott utasítása a 3020/1946. M. E. számú rendelet, valamint a Gazdasági Főtanács 5779/1946. számú határozata alapján szervezett magyar visszaszolgáltatási bizottságok ügy-, pénz- és anyagkezelésére. Ezek felügyeletét a pénzügyminiszter a Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya útján gyakorolta. A bizottságok feladatuk elvégzése során kötelesek voltak egymást támogatni. Más magyar minisztériumokkal, érdekképviseletekkel és magánszemélyekkel csak a pénzügyminiszter útján érintkezhettek. A hazahozatali ügyek egységes irányítása érdekében a Gazdasági Főtanács 11445/1947. számú határozatával (1947. december 17.) a belügyminiszter, a közlekedésügyi miniszter és a Gazdasági Főtanács főtítkára a pénzügyminiszter által hozzájuk intézett megkeresések elintézésére

67 Das Bundesministerium für Vermögenssicherung und Wirtschaftsplanung [Szövetségi minisztérium javak megőrzésére és gazdasági felhasználására] (1945–1949) a Peter Krauland (1903–1985) vezette minisztérium feladata az egykori nemzetiszocialista vagyontárgyaknak, valamint az árszított javaknak nyilvántartása, kezelése és felhasználása volt. Botrányos ügyei következtében 1949-ben feloszlatták, a maradék restitúciós ügyek a szövetségi pénzügyminisztériumhoz kerültek. Krauland tevékenységének vizsgálata során a bíróság 1954-ben hivatali visszaélést és az állam megkárosítását állapította meg, azonban egy korábbi amnesztia-rendelet értelmében mégis felmentették. Lásd <https://de.wikipedia.org/wiki/Krauland-Skandal> https://de.wikipedia.org/wiki/Peter_Krauland. (Legutóbbi megtekintés: 2023. június 9.)

68 MNL OL XIX-E-1-i. D.86031/1947. IM. VII. oszt. A Külügyminiszter úr átirata. Az Ausztriában levő magyar javak visszaszolgáltatása tárgyában. 1947. október 9. A további fejleményekről lásd MNL OL XIX-J-1-k. 31. d. Au. 23/g. tét. 44207/1948. KüM. Osztrák–magyar restitúciós szerződés tervezete tárgyában. 1948. szeptember 28.

egy-egy megbízottat jelölt ki.⁶⁹ Törekedniük kellett az ügyek jó, gyors és lehetőleg végleges elintézésére, mindenkor a gazdaságosság elvének érvényesülésével. (Sajnos azt is előírták, hogy az „előkészítéséhez szükséges előzetes tárgyalások lehetőleg az írásbeliség mellőzésével foganatosíttassanak”.) Fontosnak tartották: „Ha egy elintézetlen ügydarabot a bizottság vezetője magához vesz, az elintézés tekintetében a felelősséget magára vállalja.” Szabályozták a szállítmányok útnak indítását és részletezték azok nyilvántartását, külön a külföldre hurcolt javak nyilvántartását. Bizottságok működtek Karlsruhe (hatásköre kiterjedt Németország amerikai megszállási övezetére), Bielefeld (Németország angol megszállási övezetére), Baden-Baden (Németország francia megszállási övezetére), Innsbruck (Ausztria francia megszállási övezetére) és Bécs (Ausztria angol, amerikai és szovjet megszállási övezetére) területén. Az utasításhoz mellékeltek a bejelentéshez szükséges nyomtatványokat, valamint a vonatkozó rendeletek gyűjteményét.⁷⁰

A restitúciós folyamat befejezése

Nyárádi 1948. június 15-én valamennyi magyar visszaszolgáltatási bizottságnak megküldte az elhagyott javak kérdésének rendezéséről szóló 1948. évi XXVIII. tc. (1948. május 24.) szövegét, hogy az abban foglaltakat a megbízottaknak pontosan ismertessék. Külön felhívta a figyelmet az 1. § 1. bekezdésének c. pontjára: a javakat nem kell elhagynak tekinteni, ha a tulajdonos „a demokratikus magyar hatóságok rendelkezése folytán nem tért vissza az ország területére” és e. pontjára: „a külföldre hurcolt magyar személyek, illetőleg a Magyarországról elhurcolt vagy kivitt és közgazdasági vagy nemzeti szempontból fontos vagyontárgyak gondozása körül a belügyminiszter, vagy más illetékes hatóság igazolása szerint jelentős érdemeket szerzett”, valamint a 4. § 2. bekezdésére:

„Annak, aki a jelen törvény hatálybalépése előtt irányadó rendelkezések szerint elhagynak nyilvánított, de a jelen törvény értelmében elhagynak nem tekinthető javakra igényt tart, az elhagyottság megszüntetését a jelen törvény hatálybalépésétől számított hatvan nap alatt az elhagyott javak kormánybiztossága felszámoló bizottságánál kell kérni.”⁷¹

69 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. Dinnyés Lajos miniszterelnök, a Gazdasági Főtanács elnöke 11445/1947. számú határozata a hazahozatali ügyek egységes irányítása tárgyában. 1947. december 17.

70 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. PM KVMJ Üo. 238452/1947. Nyárádi értesítése a Magyar Visszaszolgáltatási Bizottságnak [Karlsruhe] a Magyar Visszaszolgáltatási Bizottságok ügy-, pénz- és anyagkezelésére vonatkozó „Utasítás” megküldése tárgyában. 1947. december 16. Megtalálható még uo. Restitúció. 36-4. 2857. d. A működésről lásd még uo. Restitúció. 36-203. 3033. d. Dr. Józsa Dénes miniszteri osztálytanácsos. PM KVMJ Üo. Feljegyzés Dobray miniszteri tanácsos részére a PM „KVMJ” Ügyosztályának feladata, szervezete és költségvetési adatai tárgyában. 1947. december 6.

71 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. Nyárádi átirata valamennyi Magyar Visszaszolgáltatási Bizottságnak [Baden-Baden, Bécs, Linz] az elhagyott javak kérdésének rendezéséről szóló törvénycikk megküldése tárgyában. 1948. június 15.

A törvénycikket a felhívással együtt szeptember 30-án megküldték a Magyar Anyagi Bizottság [Passau] részére is.⁷²

1948. június 23-án a németországi katonai kormányzat memorandumot tett közzé a restitúciós politika és eljárás tárgyában. Ebben a külföldi visszaszolgáltatási bizottságok vezetőivel egy nappal korábban tartott értekezlet alapján, Richard F. Howard,⁷³ a Monuments, Fine Arts, and Archives Section vezetője a művészi visszaszolgáltatással kapcsolatban az alábbi szempontokat nyilvánította ki:

„1. Bár a művészi tárgyak visszaigénylésére vonatkozólag még külön határidőt eddig nem tűztek ki, ajánlatos, hogy az ilyen *claimeket* [az illetékes hatóságokhoz benyújtott visszaigénylési jegyzékek] mielőbb nyújtsák be. Amennyiben lehetséges, a legközelebbi 6 héten belül, a felsőbb hatóságok még előbb is határidőt tűzhetnek ki. 2. Támogatást kér a tekintetben, hogy kis értékű vagy értéktelen visszaigényléseket vonják vissza. Ajánlja, hogy a művészi értéket nem képviselő tárgyak visszaigénylését azonnal szüntessék meg. 3. A normális kereskedelmi ügyletek elvét bizonyos módosításokkal a művészi tárgyakra is alkalmazni fogják. Ez a módosítás vonatkozik arra az elvre, hogy jelentékeny vagy szokatlan növekedés a műkereskedő és egy megszállt országbeli egyén közötti üzletben igazolhatóvá teszi az erőszak vagy kényszer lehetőségét és hogy annak a lehetősége, hogy németországi kereskedő, élvezvén a náci párt vagy katonai, vagy félkatonai szervezet támogatását, kizárja a normális kereskedelmi ügylet fennforgását. 4. Az eddig fel nem lelt javakra vonatkozó *claimeket*, valamint azokat, ahol határozott támpont nincs arra nézve, hogy a javak az amerikai zónában vannak, érvényen kívül helyezik. Ilyen *claimek* akkor lesznek újra aktívak, ha adatok merülnek fel arra vonatkozólag, hogy a kérdéses javak Németország amerikai övezetében vannak. 5. Feltett kérdésre feleletként megállapítást nyert, hogy e téren szívesen veszik szakértő kiküldését. Ezek a karlsruhei misszióhoz tartoznak és azután Münchenbe vagy Wiesbadenbe küldik őket. 6. Előrelátható, hogy a Monuments, Fine Arts, and Archives Section szépművészeti tisztje Württemberg-Badenban rövidesen megkezdí működését.”⁷⁴ [Kiemelések a szerzőktől.]

A memorandumból kimaradt, viszont dr. Kagerer az Osztrák Visszaszolgáltatási Bizottság vezetőjének a megbeszélésről készült feljegyzésén a következő szerepelt:

„4. A gyűjtőállomáson Münchenben [műtárgyak], Offenbachban [könyvek és iratok] és Wiesbadenben [mindkettő] – utóbbi csak ideiglenes és felosztásra kerül – kb. 500 000 műtárgy fekszik, mely az amerikaiak felfogása szerint a restitúció alá esik. Mr. Howard

72 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-4. 2857. d. Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság [Baden-Baden] átírata a MAB-nak [Passau] az elhagyott javak rendezéséről szóló törvénycikk megküldése tárgyában. 1948. szeptember 30.

73 Lásd <https://www.monumentsmenandwomenfnd.org/howard-lt-col-richard-f>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 9.)

74 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-1. 2855. d. OMGE. Jóváételi és visszaszolgáltatási osztály. Vagyongogi csoport. APO 403. Memorandum a restitúciós politika és eljárás tárgyában. 1948. június 23.

felkérte mindegyik missziót, hogy Münchenbe és Offenbachba, valamint Wiesbadenbe küldjön szakértőt, akinek ott a leltárak, valamint a tárgyak megvizsgálása céljából rendelkezésre állnak. 5. Azon műtárgyakat, melyek ezen vizsgálat után nem ítélték kétségtelenül restitúálhatóknak, az egyes körzetek német miniszterelnökének adják át, akivel még a felmerülő visszaigénylés ügyében tárgyalni lehet. Hangsúlyozta, hogy tervbe vették ilyen értékű tárgyak visszaigénylésére egy 30 éves terminus megállapítását, melyet valószínűleg engedélyezni is fognak. 6. Olyan tárgyak, melyek általános jog szerint jogtalanul szállítottak el vagy vétettek birtokba, a restitúciós szabályok értelmében visszaszolgáltatásra kerülnek még akkor is, ha nem esnek a Title 19. alá. (Hitler ajándékok, Göring ajándékok, stb.) Befejezésül hangsúlyozták, hogy az egész restitúciót meggyorsítják, az amerikaiak minden tőlük telhetőt el fognak követni ennek érdekében, és kéri és elvárják ehhez a missziók teljes közreműködését.”⁷⁵

Másnap a Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság feljegyzést készített a Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztálya részére. Kérték, hogy az amerikai kormány tegye lehetővé a magyar javak hazaszállítását, mivel azokat az általuk kiadott törvényes rendelkezés (Title 19.) értelmében a magyar kormány képviselőjének átadták, a rendelet értelmében azok a magyar kormány tulajdonát képezik, minek következtében a rendelkezési jog is a magyar kormányra szállt át. Az amerikai kormány legyen tekintettel arra, hogy hadicselekmények következtében az egyes tulajdonokat igazoló iratok (eredeti nyugták, illetve más dokumentumok) megsemmisültek vagy nehezen előkeríthetők, viszont a teljes gazdasági kiürítésre vonatkozó 1944. évi rendelkezés, valamint az arról szóló jelentések bemutatásra kerültek, kérték ezek elfogadását. Kérték, hogy lehetőség szerint a magyar vagyonok magyar személyek őrzetében maradjanak, és a korábbi kísérők, de szentanúk nyilatkozatait is vegyék figyelembe. Felhívták a figyelmet arra, hogy az 1948. április 15-én történt kiutasítás⁷⁶ következtében a magyar kormányzat nem volt abban a helyzetben, hogy az előírt bejelentési határidőket betartsa, ezért kérték azok meghosszabbítását. Ekkor még tervezték a karlsruhei misszió működésének újakezdését.⁷⁷ 1948 szeptemberében és októberében ismételt jegyzékváltások történtek a magyar és az USA kormányai között az elhurcolt magyar javak restitúciójára vonatkozóan.⁷⁸

75 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-6. 2858. d. Dr. Kagerer vezető [Osztrák Visszaszolgáltatási Bizottság, Karlsruhe] feljegyzése a restitúciós program meggyorsításáról tartott ülésről. 1948. június 22. Megtalálható még MNL OL XXIX-L-2. 80. cs. 95055/1948.

76 Az amerikai hatóságok a magyar restitúciós megbízottakat a németországi zónából kiutasították, a magyar javak további visszaszolgáltatását pedig felfüggesztették. Ezt azzal indokolták, hogy a hegyeshalmi határincidens kapcsán a hadseregüket sérelem érte. Részletesebben lásd MNL OL XIX-I-1-e. 136. d. 153-3. tét. 249186/1948. KüM. [Kézirat]; Magyar-amerikai jegyzékváltás a hegyeshalmi incidens ügyében. *Értesítő* 2 (1948) 4. sz. 120–136.; Hahn: *A Szent Korona útja*, 196–199.

77 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. Feljegyzés a KüM Gazdaságpolitikai Osztálya részére. 1948. június 24.

78 Tanulmányunk kereteit meghaladja a restitúció ezen és későbbi időszakának részletes ismertetése, lásd pl. MNL OL XIX-J-1-k. 133. d. 23/g. tét. 024462/1950. KüM. Nyugatra hurcolt magyar javakról ismertetés. 1950. július 26. Benne Feljegyzés a Németország és Ausztria amerikai és angol megszállt területeire kihurcolt magyar javakról. 1950. május 25., Összefoglaló a restitúcióról. 1950. augusztus 14.

A római *Momento Sera* újság 1948. december 7-én címlapján számolt be Nyárádi magyar miniszter emigrálásáról.⁷⁹ A restitúcióval foglalkozó személyek ekkor már sorra hagyták el az országot. Korábban disszidált Nagy Ferenc újjáépítési miniszter és Andaházy-Kasnya Béla, az elhagyott javak kormánybiztosa, Domán Andrea, majd később Hahn Sándor és Barcsay Edith pénzügyminisztériumi tisztviselő is. Mások, például a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának felügyelete alá tartozó múzeumok, a Széchenyi Könyvtár, az Országos Levéltár és tudományos intézetek egyes szakemberei sem tértek vissza.⁸⁰

Ennek az időszaknak külföldön folyó restitúciós tevékenységéről első kézből kapunk tájékoztatást, mivel dr. Józsa Dénes osztálytanácsos a Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya utasítására jelentéseket készített Fischer Gyula osztályfőnök, valamint Antos István államtitkár részére.⁸¹ Az előbbiből megtudjuk, hogy magyar visszaszolgáltatási bizottságok működtek még Berlin (hatásköre Németország szovjet megszállási övezete), Bécs (hatásköre Ausztria szovjet, amerikai és az Egyesült Királyság által megszállt övezetei), Innsbruck (hatásköre Ausztria francia megszállási övezete) és Baden-Baden (hatásköre Németország francia megszállási övezete) területén. A korábbi bad-salzufleni (hatásköre Németország Egyesült Királyság által megszállt övezete) és a karlsruhei (hatásköre Németország USA megszállási övezete) bizottságok működése szünetelt, azonban ügyeiket a francia kormány hozzájárulása alapján az amerikai hatóságok tudta nélkül Baden-Badenből Hahn Sándor irányította.⁸² Szolgálatot teljesítettek mások mellett Varvasovszky, Bánky Elemér vámszaki főtitest és Barcsay Edith. Józsa az Antosnak írt jelentésben az egyes bizottságok működéséről, eredményeiről és várakozásairól értesített. Ebből megtudjuk, hogy a Németország szovjet megszállási övezetében működő bizottságtól lényeges adatot még nem kaptak. Felhívta a figyelmet arra, hogy Németország amerikai zónájában (a legnagyobb értéket képviselő ipari), Csehszlovákia (vasúti és ipari) és Lengyelország területén is számottevő elhurcolt magyar javak vannak. Végezetül utasításokat kért a bizottságok további működésére.⁸³

79 MNL OL XIX-J-1-k. 29. d. Olaszo. 20/f. tét. 1635/1949. KüM. Egy Rómába küldött magyar miniszter szökeése. 1949. január 11. Nyárádi beszámolt az amerikaiaknak a magyarországi fejleményekről. Lásd Hegedüs Gyula: Nyárádi Miklós meghallgatása a berni amerikai követségen 1948 decemberében. *Betekintő* 13 (2019) 2. sz. 5–23.

80 Lásd MNL OL XIX-I-1-e. 128. d. 151-3. tét. 270571/1949. VKM. VIII. főoszt. Külföldön tartózkodó VKM tárca hatáskörébe tartozó személyek adatai. 1949. augusztus 25.

81 Az államtitkár 1947. október 15-én kért be először a Magyar Visszaszolgáltatási Bizottságtól [Baden-Baden] a külföldre hurcolt és ott fellelt magyar javakról adatokat. Lásd MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-320. 3117. d. 334/1947. PM KVMJ Űo. 70320/1947.

82 MNL OL XIX-J-1-k-vegyes. 3. d. 3/c. tét. 3826/1948. Antos államtitkár utasítása Hahn székesfővárosi tanácsnoknak a baden-badeni Magyar Visszaszolgáltatási Bizottsághoz történő kirendelése tárgyában. 1948. június 14.

83 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. Dr. Józsa Dénes miniszteri osztálytanácsos [PM KVMJ Űo.] jelentései Fischer osztályfőnöknek, valamint Antos államtitkárnak a külföldre hurcolt javak felkutatásával, őrzésével, visszaigénylésével és hazaszállításával kapcsolatos feladatok végzésére az egyes megszállási övezetekben működő bizottságokról [Berlin, Wien, Innsbruck, Baden-Baden]. 1948. december 6.

1948 végén Németország amerikai megszállási övezetében a restitúció (legalábbis a korábbi gyakorlat) befejeződött, erről az amerikai hatóság a *Berliner Zeitung* 1948. november 24-i számában értesített. Ugyanakkor közölték az érdekelt államokkal azt is, hogy a restitúcióval kapcsolatban érvényes politikában változás nem állt be. A határozat ellen a nemzetek missziói közös jegyzékben tiltakoztak és a restitúciós határidőnek a német békeszerződés megkötéséig való kiterjesztését kérték.⁸⁴ A Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya decemberben a külügyminisztertől diplomáciai lépést sürgetett, mivel a karlsruhei Magyar Visszaszolgáltatási Bizottságot 1948. március 18-tól az amerikaiak mozgásában korlátozták, április 16-án pedig kiutasították,⁸⁵ ezzel pedig a békeszerződés 30. cikkének rendelkezései végrehajtását nem tették lehetővé. Az erről szóló dokumentum további iratlapján azonban kézzel írt feljegyzés található:

„Gerő [Ernő] miniszter úrnak a költségvetési expozéjában tett ismeretes kijelentésére való tekintettel /: jogtalanul visszatartott javainkért kárpótoljuk magunkat :/, illetve az amerikaiak részéről tanúsított jogtipró magatartás folytán a restitúciós vonalon beállott »lehetetlenülési« helyzetre tekintettel, a bent tervezett diplomáciai lépésnek ma már gyakorlati jelentősége nem volna, ezért irattárba teendő. Bpest. 1949. január 5.”⁸⁶

A restitúció eredményei

A hazaszállított magyar javakról 1946–1949 között részletes adatokat kapunk a megbízottak által a Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztályának felterjesztett kimutatások összeállításából. Ezek időszaki (hazaszállítás ideje), területi (megszállási övezetek), anyagcsoportosítás, valamint mennyiség és érték szerinti felosztásban készültek. A műkincsek, illetve a szőnyegek hazaszállításának időpontjai: 1946. szeptember 1., december 22., 1947. április 22., május 3., 20., július 18., 1948. március 11., május 15., augusztus 6., 1949. szeptember 20.⁸⁷ Műkincsek és nemesfémek érkeztek a szovjet övezetből 93 150, az amerikai

84 MNL OL XIX-J-1-k. 133. d. 23/g. tét. [Szám nélkül.] KüM. Hahn és Schmidt Papp Ernő miniszteri titkár feljegyzése a magyar restitúció helyzetéről Németország amerikai megszállási övezetében tárgyában. [Melléklet.] 1948. november 2. Az OMGE [Karlsruhe] részére benyújtott angol nyelvű tiltakozó jegyzék. 1948. október 27.

85 MNL OL XIX-J-1-k. 8. d. NSZK. 23/g. tét. 1187/1948. Dr. Schmidt Papp Ernő követségi titkár [Karlsruhe] felterjesztése a külügyminiszternek mozgási szabadság korlátozása tárgyában. 1948. március 20. A kiutasítás következményeiről lásd MNL OL XIX-J-1-k. 8. d. NSZK. 23/g. tét. 2014/1948. Dr. Schmidt Papp Ernő miniszteri titkár [München] tájékoztatása Rajk László külügyminiszternek a nyugatra hurcolt magyar vagyron helyzete tárgyában. 1948. szeptember 4.

86 MNL OL XXIX-L-2-r. 296546/1948. PM KVMJ Üo. Németország amerikai megszállási övezetében a restitúció befejezése 1948. december 31-én. 1948. december 17. A nyugatra hurcolt különböző jogi helyzetű magyar vagyronról, valamint az előállt helyzetről lásd uo. Dr. Schmidt Papp Ernő miniszteri titkár feljegyzése a magyar restitúció helyzetéről Németország amerikai megszállási övezetében tárgyában. [Másolat.] 1948. december 2.

87 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-565. 3376. d. PM KVMJ Üo. Kimutatás a nyugatra került és onnan 1946–1949. évben hazaszállított javakról. 1949. Lásd pl. uo. 94115/1948. Hamvas József megbízott [Bécs] felterjesztése. 1948. július 6.

övezetből 31 424 700 forint értékben.⁸⁸ Az összeállítások alapján az 1946–1948. években hazaszállított javak elsősorban kulturális értéket képviseltek, műkincsek 1946-ban 266 960 000, 1947-ben 639 450 000 forint értékben; azonkívül jelentős tétel volt a Magyar Nemzeti Bank aranytartáléka, 1946-ban 374 107 000 forint értékben, valamint az úszóegységek és gépjárművek, 1946-ban 51 670 000, 1947-ben 103 350 000 forint értékben. A termelőeszközök, így gyárberendezések azonban mindössze 4 000 000 forint értéket tettek ki.⁸⁹ Egy további összesítő kimutatás adatokat tartalmaz a Németország amerikai megszállási övezetéből hazaszállított javakról eljárás szerinti bontásban, azaz arról, hogy restitúciós vagy nem restitúciós úton kerültek-e vissza. Ez az Magyar Nemzeti Bank-féle jegyzék közli az aranyvonaton és az ezüstvonaton visszaérkezett művészeti, valamint más tételek forintértékeit és a tulajdonosokat.⁹⁰

A restitúciós tevékenység 1948. végi állásáról áttekintést nyújt az ügyosztály 1948. december 31-én kelt tájékoztatója. Ebben a teljes kihurcolt anyag értékét mintegy 800 millió dollárra (9,392 milliárd forint)⁹¹ becsülték, a hazaszállított javak értékét mintegy 2 milliárd forintra tették. Megjegyzésük alapján a restitúciós költségek (beleértve az ügyosztály és a bizottságok kiadásait, a javak hazaszállításának költségeit) 4,8 millió forintot, vagyis a hazaszállított javak értékének mintegy 0,24%-át tették ki. A szövegben még kutatandó, nevesített műtárgytétel nem jelenik meg.⁹² A baden-badeni Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság 1949. november 9-én felülvizsgálat céljából megküldte Passaubá a Magyar Anyagi Bizottságnak az ismeretlen tárolási helyen lévő elhurcolt magyar javakról – ezek nagy része gépkocsi volt – készített jegyzékeket. Közöttük megtaláljuk Bien Sándor és fiai magyar festménygyűjteményét (listaszám: 1221); dr. Fenyő Miksa kézirat- és könyvgyűjteményét (1221); báró Hatvany Ferenc festmény-, rajz-, régi porcelán-, antik ezüst-, szőnyeg- és szoborgyűjteményét, valamint lakberendezési tárgyait (1222–1224), Káldi Irén festmény- és keleti szőnyeggyűjteményét (1320–1321). 1950 áprilisára mindegyik bizottság megkapta a listákat. Kutatni a javak után régebbi feljegyzések hiányában nem tudtak, mivel azok jelentős részét nem Németországba, hanem másfelé szállították ki vagy más, ismeretlen módon tűnt el. Az angol restitúciós hatósághoz intézett levélben megemlégtették, viszont hivatalosan nem igényelték vissza ezeket.⁹³

88 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-565. 3376. d. Németek és nyilasok által Ausztria területére hurcolt és onnan hazaszállított javak kimutatása mennyiség, érték és megszállási övezet szerint. 1949.

89 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-565. 3376. d. Összeállítás a Németország amerikai övezetébe kihurcolt javakról. 1949.

90 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-565. 3376. d. Németország amerikai megszállási övezetéből hazaszállított elhurcolt magyar javak összesítő kimutatása. I. Restitúciós eljárás útján. II. Nem restitúciós úton. 1949. A kimutatásokat lásd még MNL OL XIX-J-1-k. 133. d. 23/g. tét. 025191/1950. KüM. Nyugatra hurcolt magyar javakról ismertetés. 1950. augusztus 14.

91 A kalkuláció a <https://artortenet.hu/dollar-arfolyamok-magyarorszagon-1791-ota/> (legutóbbi megtekintés: 2024. május 10.) alapján készült.

92 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. [Szám nélkül.] PM KVMJ Üo. Tájékoztató a PM KVMJ ügyosztályának munkaköréről és jelenlegi tevékenységéről. 1948. december 31.

93 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36/%. 3526. d. 6125/1950. PM. IV/b. oszt. Kimutatások ismeretlen sorsú javakról. 1950. április 19. Benne 2300/1949. Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság [Baden-Baden] átirata a MAB [Passau] részére ismeretlen helyen tárolt javak jegyzékének megküldése tárgyában. 1949. november 9.

Elszalasztott lehetőségek

1947. május 17-én a budapesti francia követség megküldte a magyar kormánynak azoknak a francia műtárgyaknak a jegyzékét, amelyeket a németek elhurcoltak és nem sikerült megtalálni. Ugyanakkor kérték az elveszett magyar műtárgyak jegyzékének részükre történő megküldését is. A Külügyminisztérium továbbította a megkeresést a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, az pedig a Jeszenszky-biztosságnak. Jeszenszky július 15-én, majd december 3-án mindkettőre nemleges választ adott, mivel a keresett francia műtárgyak nem bukkantak fel, továbbá a magyar elveszett műtárgyak jegyzékének összeállítása még folyamatban volt. A külügy részéről a válaszokat 1947. november 21-én és 1948. január 13-én küldték el.⁹⁴

Az angol követség 1947. november 21-én szóbeli jegyzékben kérte a magyar kormány csatlakozását a németek által elhurcolt műkincsek (beleértve művészeti, tudományos vagy vallási szempontból fontos könyveket, kéziratokat és okmányokat is) ügyében Anglia, Franciaország és az USA által 1946. július 8-án aláírt egyezményhez. Céljuk a kulturális javak felkutatása volt, amennyiben azokat Németország vagy Ausztria területén nem találták meg. Felszólították az államokat, hogy kölcsönösen cseréljék ki az ezekről készült hiányjegyzékeiket. A rendkívül fontos nemzeti érdek miatt a Külügyminisztérium Kulturális, valamint Politikai Osztálya 1947. december elején, a kultuszárca 1948. március 22-én, a Külügyminisztérium Jogi Osztálya április 8-án a csatlakozást kívánatosnak (tárgyi szempontból feltétlenül szükségesnek) tartotta. A Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Osztálya,⁹⁵ illetve a külügyminiszter májusi döntése azonban az volt, „hogy az egyezményhez való csatlakozás külpolitikai szempontból indokolatlan”. Minisztertanácsi előterjesztés nem készült. A kultuszminisztert az elutasító döntésről 13-án értesítették.⁹⁶ A megkeresésre a magyar fél 1948. február 23-án még igenlő, június 3-án már elutasító, majd július 24-én végleges elutasító választ adott.⁹⁷

A francia külügyminisztérium 1948. október 20-án jegyzékben javasolta október 23-ra, Párizsba mindazon államok képviselőinek összejövetelét, melyek területéről a németek műkincseket vittek el. A konferencia célja ezek ügyében közös álláspont és közös eljárás

94 MNL OL XIX-J-1-k. 40. d. Fro. 23/g. tét. 63427/6./1947. KüM. Franciaországból elhurcolt műkincsek. 1947. november 8., uo. 60075/6./1948. KüM. Franciaországból elhurcolt műkincsek felkutatása. 1948. január 7.

95 Működéséről lásd MNL OL XIX-E-1-i. Di.119127/1948. IM. VII. oszt. Az egyes minisztériumok nemzetközi ügyosztályainak egységes szervezetbe foglalása. 1948. október 20.

96 MNL OL XIX-I-1-e. 141. d. 178-3. tét. 256204/1948. VKM. X. oszt. KüM nemzetközi jogi osztály értesítése elrabolt műkincsekre vonatkozó amerikai–brit–francia háromhatalmi megállapodás tárgyában. 1948. május 15.

97 MNL OL XIX-J-1-k. 133. d. 23/g. tét. 140412/1947. KüM. Elrabolt műkincsekre vonatkozó háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás. 1947. november 24., uo. 140418/1947. KüM. Elrabolt műkincsekre vonatkozó háromhatalmi egyezményhez csatlakozás. 1947. november 27., uo. 100214/1948. KüM. Elrabolt műkincsekre vonatkozó amerikai–brit–francia háromhatalmi megállapodás. 1948. április 2., uo. 100375/1948. KüM. Elrabolt műkincsekre vonatkozó amerikai–brit–francia háromhatalmi megállapodás. 1948. június 8. Megjegyzés az eljárásról, hogy a minisztertanács 1947. február 5-én fogadta el a külügyminiszter előterjesztését a nemzetközi szervezeteknek a KüM hatáskörébe való utalásáról. Lásd MNL OL XIX-I-1-e. 41. d. 46941/1947. VKM. X. oszt. Nemzetközi szervezetek és konferenciák ügyeinek a KüM hatáskörébe utalása. 1947. március 14.

kidolgozása volt. Másnap újra megismételték a felhívást, valamint külön érdeklődésre azt is közölték, hogy a konferenciának semmi kapcsolata nincs az 1946-os háromhatalmi egyezményrel. A magyar Külügyminisztérium Kulturális Osztálya javasolta a részvételt, viszont a Politikai Osztálya megjegyezte (az iratra kézzel ráírva „Miniszter Úrral megbeszélve”): „Nem kecsegtet gyakorlati eredménnyel a megbeszélésen való részvétel. Javasolja párizsi követségünket válaszra utasítani abban az értelemben, hogy bár a magyar kormány a kérdésben érdekelt, nincsen módjában képviselőt azonnal kiküldeni és a konferencián való részvételt illetően a rendelkezésre álló adatok alapján most dönteni.”⁹⁸ Az erről szóló nyílt táviratot 1948. október 26-án küldték el. Az 1948. október 23-án megtartott értekezleten mégis részt vett felhatalmazás nélkül Nagy György követségi tanácsos, valamint Nyárádi távbeszélőn történő megbízatásával Barcsay Edith. Az október 25-én megtartott második értekezletre Barcsay egyedül ment el. Ő az ülésekről készített tájékoztató jelentésében nyomatékosan felhívta a pénzügyminiszter figyelmét, hogy a nemzetközi szervbe való bekapcsolódás előnyösen befolyásolná a restitúció ügyét. Levelét továbbította Károlyi Mihály párizsi magyar követnek, tőle kérve Rajk László külügyminiszter hozzájárulásának kieszközölését. Nagy a külügyminiszter részére készült jelentésében hasonlóképpen ítélte meg a helyzetet. A Külügyminisztérium Politikai Osztálya ezek után hozzájárult a felhatalmazás megadásához, erről november 19-én küldtek egy nyílt táviratot.⁹⁹ Végül a Barcsaynak címzett, október 29-i francia külügyminisztériumi hivatalos megkeresés után egy hónappal, a magyar követség válaszlevelében köszönetét és együttműködését fejezte ki.¹⁰⁰ Bár Barcsayt 1948. november 22-én pénzügyi titkári posztján megerősítették, erről azonban időközben lemondott.¹⁰¹

A nemzetközi megkeresések, valamint Jeszenszky ügybuzgalma ellenére sem jelenhetett meg, bár nyomdakész állapotban volt, és nem küldték szét a teljesnek mondható magyar háborús műkincsveszteség katalógusát.¹⁰² Bogyay összefoglaló jelentésében megemlíti (itt a nyugati fél részére korábban már átadott listákra gondol), „igen kívánatos volna tehát, hogy a hiányzó műtárgyak jegyzékét az otthoni szakintézmények és a tulajdonosok segítségével képekkel, leírásokkal és egyéb adatokkal kiegészítsék”.¹⁰³ Sem előbbi, sem utóbbi nem történt meg. A kialakult hidegháborús helyzet következtében történelmi lehetőséget vesztegetett el a magyar állam kulturális javaink további restitúcióját illetően.

98 MNL OL XIX-J-1-k. 40. d. Fro. 23/g. tét. 65558/6/1948. KüM. Párizsi konferencia a németek által elhurcolt műkincsek ügyében. 1948. október 21.

99 Uo.

100 MNL OL XIX-J-30-a. 22. d. Fro. Párizsi követség. 109/B/1948. KüM. Németországba hurcolt műkincsek restitúciója. 1948. november 2.

101 MNL OL XIX-L-20-r. PM-PM. Restitúció. 36-203. 3028. d. 294880/1948. PM KVMJ Üo. 6426/1949. Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság [Bécs]. Barcsay Edith külföldi illetményeinek megállapítása. 1949. február 17.

102 Részletesen lásd Farkas: A II. világháború következménye, II. 350–352., 368–369.

103 MNL OL XIX-I-13. 4. d. 919/1949. Dr. Bogyay Tamás [Staudach-Egerndach] összefoglaló jelentése a Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság [Baden-Baden] részére eddigi működéséről, a műkincsek ügyének jelenlegi állásáról és a tennivalókról. 1949. július 23.

Tanulmányunkban, melyet mintegy kalauzként bocsátunk az olvasók elé, a hazahozatali folyamatot leíró jelleggel ismertettük, és reményünk szerint elősegíti a további kutatásokat. Ugyanakkor szerettünk volna valamelyest emléket állítani, köszönetet mondani mindazoknak a személyeknek, akik munkájukkal részt vettek a restitúció előmozdításában. Elveszett kulturális javainkról a jövőben sem mondhatunk le.

1. számú melléklet

MNL OL XIX-L-20-r. PM-PK. Restitúció. 36-203. 3033. d. Utasítás a 3020/1946. M. E. számú rendelet, valamint a Gazdasági Főtanács 5779/1946. számú határozata alapján szervezett Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság ügy-, pénz- és anyagkezelésére. 1947. december. Az utasításhoz mellékelt rendeletek gyűjteménye az alábbiakat tartalmazza:

- 1946. évi XXIII. tc. (1946. október 14.) a külföldre hurcolt magyar személyek, illetőleg nemzeti vagyontárgyak gondozásának előmozdításáról
- Kivonat az ideiglenes nemzeti kormány 8790/1945. M. E. számú rendeletéből (1945. szeptember 13.) a külföldre hurcolt magyar nemzeti vagyon kormánybiztosságának létesítése tárgyában.
- A nemzeti kormány 3020/1946. M. E. számú rendelete (1946. március 14.) a Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztosságának megszüntetése tárgyában.
- A Magyar Köztársaság kormányának 5300/1946. M. E. számú rendelete (1946. május 10.) a külföldre hurcolt magyar nemzeti vagyon gondozása körül jelentős érdemeket szerzett közalkalmazottak igazolása tárgyában.
- A Magyar Köztársaság kormányának 5950/1946. M. E. számú rendelete (1946. május 27.) a zsidókra hátrányos megkülönböztetést tartalmazó egyes jogszabályok hatálya alá tartozott magyar állampolgárok külföldre hurcolt javai tárgyában.
- A Magyar Köztársaság kormányának 7620/1946. M. E. számú rendelete (1946. június 2.) a külfölddel való fizetési forgalom ellenőrzése és szabályozása tárgyában kibocsátott 4500/1931. számú rendelet kiegészítése tárgyában.
- A Magyar Köztársaság kormányának 7880/1946. M. E. számú rendelete (1946. július 10.) a nyilasok vagy németek által nyugatra hurcolt köz- és magánvagyon kötelező bejelentése tárgyában.
- A Magyar Köztársaság kormányának 24390/1946. M. E. számú rendelete (1946. december 13.) a nyilasok vagy németek által nyugatra hurcolt köz- és magánvagyonra vonatkozó rendelkezések módosítása és kiegészítése tárgyában.
- A Magyar Köztársaság kormányának 8670/1947. számú kormányrendelete (1947. június 26.) a zsidókra hátrányos megkülönböztetést tartalmazó egyes jogszabályok hatálya alá tartozott magyar állampolgárok külföldre hurcolt javairól szóló 5950/1946. M. E. számú rendelet kiegészítése tárgyában. (Lásd még 11310/1948. számú kormányrendelete [1948. október 29.] a zsidókra hátrányos megkülönböztetést tartalmazó egyes jogszabályok hatálya alá tartozott magyar állampolgárok külföldről hazahozott javai birtokbaadása tárgyában.)
- A Magyar Köztársaság kormányának 11420/1947. számú kormányrendelete (1947. szeptember 19.) a Magyarország területére nyugatról hazatérők ingóságainak átvizsgálása és birtokbaadása tárgyában.
- A Magyar Köztársaság kormányának 13550/1947. számú kormányrendelete (1947. november 14.) a közületek által használt gépjárművek beszerzése, üzemeltetése és értékesítése tárgyában.

- A pénzügyminiszter 664/1947. P. M. (K. V. M. J.) számú rendelete (1947. március 8.) a nyilasok vagy németek által nyugatra hurcolt köz- és magánvagyonra vonatkozó 24390/1946. M. E. számú rendelet végrehajtása tárgyában. (Lásd még 65400/1947. P. M. [K. V. M. J.] számú rendelete [1947. március 20.] a nyilasok vagy németek által nyugatra hurcolt és onnan visszaszállított köz- és magánvagyon vámkezelése tárgyában.)
- A pénzügyminiszter 4504/1947. P. M. (K. V. M. J.) számú rendelete (1947. október 16.) a Magyarország területére nyugatról hazatérők ingóságainak átvizsgálásáról és birtokbaadásáról szóló 11420/1947. számú kormányrendelet végrehajtása tárgyában.
- A pénzügyminiszter 22192/1947. II. P. M. rendelete (1947. szeptember 5.) a közszolgálati alkalmazottak külföldi hivatalos kiküldetése alkalmával felszámítható napidíjak tárgyában.
- Gazdasági Főtanács 5779/1946. számú határozata (1946. július 16.) elhurcolt javak hazahozatala tárgyában.
- Gazdasági Főtanács 9502/1947. számú határozat (1947. november 5.) a karlsruhei Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság részére gépkocsi beszerzése tárgyában.

2. számú melléklet

MNL OL XIX-J-1-k. 29. d. Olaszó. 20/f. tét. 1635/1949. A római *Momento Sera* újság 1948. december 7-én közölt cikke.

Egy Rómába kiküldött magyar miniszter szökése

Nyárádi-Scheidl Miklósról van szó, aki a pénzügyi tárcát töltötte be. A szökevényt, aki a „szabadságot választotta”, felesége is elkíséri. Az indulás Svájc felé.

Nyárádi-Scheidl Miklós magyar pénzügyminiszter, aki mintegy tíz nappal ezelőtt hagyta el Budapestet hivatalos külföldi kormánykiküldetésben, s aki Olaszországba jövelele előtt Párizsban és Svájcban időzött, múlt pénteken elhatározta, hogy lemond tisztségéről és többé nem tér vissza Magyarországra.

Nyárádi miniszter lemondását a szökevény két levele adta tudtul, melyeket a Via dei Villinin lévő római magyar követséghez és Budapestre a magyar külügyminiszterhez intézett. Szombaton este Nyárádi exminiszter, felesége kíséretében elhagyta Rómát Svájc irányában, ahol bizonyos ideig tartózkodni fog arra várva, hogy a már számottevő tenge-rentúli magyar kolóniát utolérje.

Nyárádi a múlt hét első napjaitól az Excelsiorban szállt meg. Magatartása mit sem árult el a benne érvő súlyos elhatározásból. Érintkezésbe lépett a magyar követséggel és kiküldetésének megfelelően annak a magyar kereskedelmi küldöttségnek vezetőjével, amely már 55 napja tartózkodik Rómában, hogy a két ország áruforgalmát érintő tárgya-

lásokat befejezze. A delegáció vezetője Soltész Pál, az olasz fővárosban lévő magyar kereskedelmi kirendeltség vezetője.

A miniszter lemondásának híre a főváros magyar és diplomáciai köreit meglepetésként érte. Később azonban egy külföldi nagykövetség köreiben megjegyezték, hogy Nyárádi tette elkerülhetetlenné vált attól fogva, hogy ismételten érintkezésbe lépett „nyugati” diplomáciai személyiségekkel és különösen egy bizonyos Willen ezredessel.

Mint már előbb mondtuk, Nyárádi lemondását a pénteki nap során adta át a magyar követségnek.

Másnap, szombaton a magyar külügyminiszter körtávirata értesítette Budapestről az összes külföldi diplomáciai képviselőt, hogy Nyárádi-Scheidl Miklós elvesztette megbízatását, miután nem pénzügyminiszter többé.

Nyárádi a Rákosi kormánynak ez év első hónapjai óta tagja miniszteri minőségben. Előzőleg ugyanebben a minisztériumban államtitkár volt. 1945-ben beiratkozott a független kisgazdapártba. Ezt a pártot, amely a kommunistákkal szemben állt és amelynek a szökevény exminiszterelnök Nagy Ferenc is tagja volt, 1947-ben feloszlatták és átalakították a mindenható kommunista Rákosi politikai irányvonalának megfelelően. Nyárádi alkalmazkodott országa eseményeinek új menetéhez, de később a magyar vezetők konformista politikájával való nézeteltérések arra készítették, hogy „a szabadságot válassza”. Természetesen Budapesten semmit sem volt szabad elárulnia érzelmeiből, másképp nem bízták volna meg azzal a kiküldetéssel, amely megnyitotta előtte a „vasfüggönyön” az emigráció felé vezető ajtót.

Nyárádi harmadik feleségét viszi magával, miután már kétszer elvált. Harmadszorra gépíró- és titkárnőjét vette feleségül. A szökevény miniszter első felesége, Szalai Edith jelenleg Rómában Soltész Pál titkárnője, aki, mint már mondtuk, a római magyar kereskedelmi hivatal vezetője. Mind Soltész, mind Szalai „tisza” kommunisták és a Kominform tagjai. Kereskedelmi tevékenységükön felül olaszországi honfitársaik között, mint a magyar kommunizmus elismert fejei, aktív kommunista propagandát is folytatnak.

3. számú melléklet

MNL OL XIX-J-1-k. 40. d. Fro. 23/g. tét. 65558/6/1948. [Kiemelések a szerzőktől.]

Magyar Pénzügyminisztérium
Visszaszolgáltatási Bizottság

Tárgy: Németország amerikai és angol
övezetébe hurcolt műkincsek sorsa.
Melléklet jegyzéktervezet.

Tisztelettel jelentem, hogy a francia külügyminisztérium a németek által kifosztott államok képviselőit 1948. október 23-án és 25-én ülésre hívta meg a Németország amerikai és angol övezetébe hurcolt műkincsek további sorsa megvitatásának céljából.

1948. október 23-án Nagy követségi tanácsos kíséretében, október 25-én egyedül jelentem meg.

A kifosztott államok közül megjelentek Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Görögország, Hollandia, Jugoszlávia, Magyarország, Norvégia és Olaszország képviselői. A francia külügyminisztérium képviselője Richard követ volt. Félhivatalos minőségben jelen volt továbbá Howard amerikai és Morris angol kiküldött.

A külügyminisztérium illetékes osztályának szakreferense, Sarfatti konzul magánbeszélgetésben azzal magyarázta egyes kifosztott államok képviselőinek kimaradását, hogy a meghívók késedelemmel kézbesítették és így több államnak (Csehszlovákia) nem volt módjában megfelelő szakértőt kiküldeni. (A megjelentek u. i. nagyrészt nem diplomaták, hanem restitúciós szakemberek voltak.)

Az október 23-i ülésen Richard francia elnök ismertette, hogy az amerikai hatóságok ez év szeptember 15-én szüntették be a *claimlisták* elfogadását, az angol hatóságok pedig legvégső időpontnak 1949. március 31-ét jelölték meg.

A félhivatalos minőségben megjelent amerikai kiküldött az ennél a határidőnél később benyújtandó *claimlisták* sorsával kapcsolatban kijelentette, hogy azokat illetékesség szempontjából Berlinbe tartoznak az érdekelt államok beküldeni, ahol elbírálendő, hogy a késedelem okai figyelembe veendőek-e vagy sem.

Az ülésen megvitatás tárgyát képezte továbbá az amerikai hatóságok ama elhatározása, hogy a még Németországban lévő, de még nem felkutatott, vagy az eddigi *claimlisták*on nem szereplő műkincseket a német hatóságok átadják.

A félhivatalos angol kiküldött kormányának ezirányú jövőbeni pontos terveiről nem tett határozott nyilatkozatot.

Az ülés folyamán a kifosztott államok képviselői annak az óhajuknak adtak kifejezést, hogy:

1. az amerikai és az angol hatóságok a *claimlisták* benyújtása idejére vonatkozó határozatukat vagy vonják vissza, de legrosszabb esetben távolabbi időpontra tolják ki;

2. vagy engedélyezzék egy a kifosztott államok képviselőiből alakult bizottság felállítását, amely az amerikai és angol övezetben a műkincsek restitúcióját átvenné, természetesen angol és amerikai felügyelet mellett.

Tekintettel arra, hogy a francia külügyminisztérium meghívóit az ülés előtt alig egy-két nappal kézbesítette az illetékes követségek nagy része kormányának a tárgyra vonatkozó véleményét, illetve állásfoglalását még a megjelenést illetően sem tudta kikérni a jelenlévők elhatározták 25-én újból összeülni egy az amerikai és angol kormányok átnyújtandó jegyzéktervezet megfogalmazása tárgyában.

A 25-i ülésen megvitatás tárgyát képezte, hogy a jegyzéket vajon minden egyes állam külön nyújtsa át az amerikai és angol kormányoknak, vagy pedig Franciaországot hatalmazzák meg a jegyzék átnyújtására. Az egybegyűlt kiküldöttek egyhangúan úgy vélekedtek, hogy Franciaország meghatalmazását az teszi indokolttá, hogy mint megszálló hatalom közbenjárása eredményesebbnek látszik. Elhatározták kormányuk ily irányú hozzájárulását javasolni. Továbbá a műkincsek restitúciója elsősorban Franciaországot látszik különösen érdekelni, a többi állam inkább azért látja hasznosnak eme kérdés támogatását, mert a főcél egy precedens teremtése ipari és egyéb berendezések restitúciójának hasonló módon való megoldására. [Kiemelés az eredetiben.]

Tisztelettel bátorkodom Pénzügyminiszter Úr figyelmét arra felhívni, hogy e nemzetközi szervbe való bekapcsolódás egy magyar megbízott jelenlétét tenné lehetővé amerikai és brit övezetben, ami előnyösen befolyásolná egyéb vagyontárgyaink figyelemmel kísérését. Ha e kérdéstől, amely úgy látszik, a franciákat különösen érdekli, visszahúzódnánk, tartani lehet attól, hogy e szerv hatáskörének egyéb vagyontárgyakra való kiterjesztése esetén Magyarország a bizottságból kimaradna, ami a magyar restitúciót igen károsan befolyásolná. Azzal is számolni kell továbbá, hogy egy ilyen szerv keretén belül eredményesebb kutatást végezhetnénk, mint izoláltan, és nem volnánk úgy a megszálló hatóságok önkényeskedésének kiszolgáltatva. Miniszter Úr figyelmét arra is bátorkodom felhívni, hogy annakidején Ausztriában is csak az egyesült nemzeteken kívülállók restitúcióját adták át az osztrákoknak.

Tisztelettel kérem a csatolt jegyzék áttanulmányozását és a szükséges hozzájárulást kieszaközölni. A francia kormány november első napjaiban szándékozik egy újabb értekezletet összehívni, ahol esetleges további lépéseket beszélnének meg. Az illetékes kormányok válasza az ülést megelőzőni tartozik.

Párizs, 1948. október 26.

Barcsay Edith sk.
a Bizottság vezetője.

CONTENTS

STUDIES

- Balázs Kertész** Royal Stay, Fair and City Charters Three Additions to the Medieval History of Székesfehérvár 5
- Éva B. Halász** Family Relations and Family Networks of Slavonic Nobles in the Late 15th and Early 16th Centuries 23
- Gábor Mikó** The Letter Book of King Matthias I. in the Collection of Johann Georg Scwandtner 35
- Júlia Papp** Representation of the Habsburg–Jagello Double Engagement in Vienna in 1515 in 16th–19th Century Art 45
- Gábor Demeter – László Tompa** Differences in the Living Conditions of the Serf Population on 18th Century Estates 85
- László Göncz** The Issue of the Muravian Region at the 1919 Peace Conference 121
- Kornél Farkas – Kriszta Rosu** The Recovery of Hungarian Art Objects Displaced during WORLD WAR II, in the Period between 1946 and 1949 155

IN MEMORIAM

- Miklós Konrád** György Haraszti (1947–2023) 185
-

E számunk szerzői

Demeter Gábor, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Délkelet–Európa története osztály ● Farkas Kornél, történész–főmuzeológus, Szépművészeti Múzeum ● Göncz László, történész, nyugalmazott tudományos munkatárs, Nemzetiségi Kutatóintézet Lendvai Kutatócsoport [Ljubljana] ● B. Halász Éva, tudományos főmunkatárs, HUN–REN – Magyar Nemzeti Levéltár – Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoport ● Kertész Balázs, tudományos főmunkatárs, Városi Levéltár és Kutatóintézet [Székesfehérvár] ● Konrád Miklós, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Újkori osztály ● Mikó Gábor, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport; egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék ● Papp Júlia, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK Művészettörténeti Intézet, 19. századi építészeti és képzőművészeti osztály ● Rosu Kriszta, művészettörténész ● Tompa László, segédlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

(HUN–REN BTK TTI = HUN–REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN–REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

